

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे
धोरण-२०२५.

महाराष्ट्र शासन

शासन निर्णय क्र. मजेधो-२०२५/प्र.क्र.३५/उद्योग-२
उद्योग,ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग,
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक : १२ नोव्हेंबर, २०२५.

प्रस्तावना :-

रत्ने आणि आभूषणे उद्योग हा भारताच्या अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ आहे, या उद्योगाने देशाच्या सकल देशांतर्गत उत्पादनामध्ये ७% योगदान दिले आहे. हे आंतराष्ट्रीय व्यापारासाठी एक महत्वाचे क्षेत्र असून, याचा भारताच्या एकूण मालाच्या निर्यातीपैकी १५.७१ % वाटा आहे, तसेच कमोडिटी शेअर मध्येही तिसऱ्या स्थानावर आहे. सन-२०२४ मध्ये भारत हा जागतिक स्तरावर रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रामध्ये आठव्या क्रमांकाचा मोठा निर्यातदार देश होता, ज्याचा जगातील एकूण निर्यातीपैकी ३.२% एवढा वाटा होता. सन २०२२-२३ मध्ये पश्चिम भारताचे रत्ने आणि आभूषणांच्या निर्यातीत ७४.६६% योगदान असून, ते निर्यातीसाठी प्राथमिक केंद्र म्हणून उदयास आले आहे. महाराष्ट्रात रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रात लक्षणिय वाढ झाली असून, सन-२०२२ मध्ये भारताच्या सकल मूल्यवर्धित (GVA) मध्ये त्याचे योगदान ४ अब्ज डॉलरखरून सन २०२८ पर्यंत ६ अब्ज डॉलर होण्याचा अंदाज आहे. भविष्यात राज्यातील रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्राचा सकल मूल्यवर्धित (GVA) २ अब्ज डॉलरपर्यंत वाढण्याची शक्यता असून, जो १५% वार्षिक वाढीचा दर दर्शवितो. यापैकी १ अब्ज डॉलर निर्यातीतून उभारले जातील असे अपेक्षित आहे. सध्या या क्षेत्रातील भारताच्या एकूण सकल मूल्यवर्धितामध्ये राज्याचा १८% वाटा आहे, ज्यामुळे देशातील रत्ने आणि आभूषणेसाठी एक प्रमुख केंद्र म्हणून महाराष्ट्राचे स्थान आणखी मजबूत झाले आहे.

मुंबई हे रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रातील उत्कृष्टतेचे केंद्र आहे. मुंबई येथे २० एकर क्षेत्रफळावर पसरलेले भारत डायमंड बोर्स (BDB) हे जगातील सर्वात मोठे हिरे व्यापार केंद्र आहे. मुंबई येथील झवेरी बाजार हे क्षेत्र पारंपरिक कारागिरीसाठी व्यापले आहे, ज्यामध्ये हस्तनिर्मित आभूषणे उत्पादनात गुंतलेले १०,००० पेक्षा अधिक घटक कार्यरत आहेत. त्याचबरोबर, आधुनिक ग्राहकांच्या पसंतीनुसार सांताक्रूझ इलेक्ट्रॉनिक्स एक्सपोर्ट प्रोसेसिंग झोन (SEEPZ), मुंबई येथे १११ एकर क्षेत्रावर मर्शीन निर्मित दागिन्यांच्या उत्पादनात विशेषज्ञता असलेले प्रकल्प आहे.

मुंबई हे इंडिया इंटरनॅशनल ज्वेलरी शो (IIJS) आणि 'IIJS Signature' सारख्या प्रतिष्ठित कार्यक्रमांचे आयोजन करून उद्योगासाठी जागतिक व्यापार व्यासपीठ म्हणून देखील काम करते. सदर कार्यक्रम दरवर्षी १०,००० पेक्षा अधिक उद्योग व्यावसायिकांना आकर्षित करते, ज्यामुळे मुंबई शहराचा रत्ने आणि आभूषणांच्या व्यापारासाठी जागतिक हब म्हणून दर्जा मजबूत होण्यास मदत होते. त्या अनुंगाने महाराष्ट्राचे रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ जाहीर करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण-२०२५ द्वारे महाराष्ट्र राज्याची प्रतिमा ही पारंपरिक कारागिरीसह प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून, नवोन्मेष, शाश्वतता आणि सर्वसमावेशकतेला चालना देऊन, जागतिक स्तरावर रत्ने व आभूषणे उद्योगाचे प्रमुख केंद्र म्हणून विकसित करण्याचा दृष्टीकोन आहे. शाश्वत उत्पादन पद्धतीना प्रोत्साहन देणे, कौशल्य विकास बळकट करणे, कारागिरांना सक्षम बनविणे तसेच दागिन्यांचे नवोन्मेष, उत्पादन, व जागतिक व्यापाराचे केंद्र म्हणून महाराष्ट्रात उद्योग पायाभूत सुविधा वाढवून गुंतवणूक आकर्षित करून, भविष्यातील सक्षम परिसंस्था निर्माण करणे हा या धोरणाचा प्रमुख हेतू आहे. उद्योजकतेला चालना देऊन व नवीन प्रवेश करणाऱ्या तसेच अनुभवी कारागिरांसाठी लक्षित प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रदान करून नवीन रोजगार निर्माण करणे, या क्षेत्राची निर्यात दुप्पट करून महाराष्ट्राला भारतातील अग्रगण्य रत्ने आणि आभूषणे निर्यात हब बनविणे, नियामक समर्थन,

आर्थिक प्रोत्साहने आणि औपचारिक बाजारपेठांत प्रवेश उपलब्ध करून अनौपचारिक व्यवसायांना मान्यताप्राप्त उद्योगांमध्ये रुपांतरीत करणे व रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्र मजबूत करण्यासाठी या क्षेत्रामधील घटकांसाठी वित्तीय तसेच बिगर वित्तीय प्रोत्साहने, व्यवसाय सुलभता, संस्थात्मक संरचना तसेच केंद्र व राज्य शासनाच्या इतर धोरणांचे व कार्यक्रमांचे अभिसरण करणे या बाबीवर विशेष भर देणे आवश्यक आहे. या सर्व बाबी साकल्याने विचारात घेऊन महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ तयार करण्यात आले असून राज्य मंत्रिमंडळाच्या दिनांक ०७.१०.२०२५ रोजी संपन्न झालेल्या बैठकीत त्यावर सखोल व सविस्तर चर्चा करून त्यास मान्यता देण्यात आली आहे. सदर पाश्वभूमीवर पुढीलप्रमाणे शासनाची मान्यता प्रदान करण्यात येत आहे.

- १) महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ यास मान्यता देण्यात येत आहे (मराठी धोरण “परिशिष्ट-१” व इंग्रजी धोरण “परिशिष्ट-२” सोबत जोडले आहे). सदर धोरणाचा कालावधी ५ वर्षे अथवा नवीन धोरण जाहीर होईपर्यंत वैध असेल.
- २) महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५च्या अंमलबजावणीसाठी प्रोत्साहनांकरीता धोरण कालावधीत (सन २०२५-३०) अंदाजित खर्च रु.१,६५१ कोटी, तसेच त्यापुढील २० वर्षांसाठी (२०३१-२०५०) अंदाजित खर्च रु.१२,१८४ कोटी असा एकूण रु.१३,८३५ कोटी इतका खर्च अपेक्षित असून सदर खर्चास मान्यता देण्यात येत आहे.
- ३) सदर धोरणाच्या अंमलबजावणीसाठी स्वतंत्र अनिवार्य लेखाशिर्ष उपलब्ध करून देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. सदर लेखाशिर्षाखाली चालू आर्थिक वर्ष २०२५-२६ साठी रु.१०० कोटी इतकी अर्थसंकल्पिय तरतूद उपलब्ध करून देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.
- ४) सदर धोरणांतर्गत घटकांना अनुज्ञेय करण्यात आलेली वित्तीय तसेच बिगर वित्तीय प्रोत्साहने देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

२. मा. मंत्रिमंडळाने दिलेली मान्यता विचारात घेऊन, या शासन निर्णयातील संबंधित तरतुदीच्या संदर्भात विविध विभागांकडून स्वतंत्रपणे शासन निर्णय/अधिसूचना तातडीने निर्गमित करणे आवश्यक आहे. त्यासंबंधी यादी या शासन निर्णयासोबतच्या “प्रपत्र-अ” मध्ये नमूद करण्यात आली आहे. त्यानुसार संबंधित विभागाकडून तत्संबंधी आदेश/ मार्गदर्शक तत्वे/ शासन निर्णय/ विकास नियंत्रण नियमावलीत सुधारणा/ अधिसूचना तातडीने निर्गमित करण्याबाबत कार्यवाही करण्यात यावी.

३. महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण- २०२५ मराठी भाषेतील तरतुदीच्या अर्थ विवरणासाठी इंग्रजी भाषेतील तरतुदी विचारात घेण्यात याव्यात. सदर धोरणातील तरतुदीचे अर्थ विवरण करण्याचा अधिकार शासनास असेल व तो अंतिम समजण्यात येईल.

४. सदर शासन निर्णय मा. मंत्रिमंडळाच्या दिनांक ३०.०९.२०२५ रोजी संपन्न झालेल्या बैठकीत मा. मंत्रिमंडळाने दिलेल्या मान्यतेनुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

५. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आला असून, त्याचा संकेताक २०२५११२१२२५०४०७१० असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने सांक्षाक्रित करून निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(डॉ. पी. अन्बलगन)
सचिव (उद्योग), महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा.सभापती, विधानपरिषद यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय,विधानभवन, मुंबई.
२. मा. अध्यक्ष, विधानसभा यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.

३. मा. उपसभापती, विधान परिषद यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई.
४. मा. उपाध्यक्ष, विधानसभा यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
५. मा. विरोधी पक्षनेता, महाराष्ट्र विधान परिषद यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधान मंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
६. मा. विरोधी पक्षनेता, महाराष्ट्र विधानसभा यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
७. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई.
८. मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
९. मा. उप मुख्यमंत्री तथा मंत्री (नगर विकास) यांचे प्रधान सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
१०. मा. उप मुख्यमंत्री तथा मंत्री (वित्त व नियोजन) यांचे सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
११. मा. मंत्री (उद्योग) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१२. मा. राज्य मंत्री (उद्योग) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१३. मा. मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१४. मा. राज्य मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१५. अपर मुख्य सचिव (वित्त), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१६. अपर मुख्य सचिव (महसूल), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१७. अपर मुख्य सचिव (नवि-१), नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१८. अपर मुख्य सचिव, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१९. अपर मुख्य सचिव (ऊर्जा), उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२०. अपर मुख्य सचिव, कौशल्य विकास, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२१. अपर मुख्य सचिव, कृषि, पशुसंवर्धन, दुर्घटविकास व मत्स्यसंवर्धन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२२. प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२३. प्रधान सचिव, सामान्य प्रशासन (माहिती व तंत्रज्ञान) विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२४. प्रधान सचिव, ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२५. प्रधान सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२६. प्रधान सचिव (कामगार), उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२७. प्रधान सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२८. प्रधान सचिव (नवि-२), नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२९. प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३०. प्रधान सचिव (पर्यटन), पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३१. सचिव (सांस्कृतिक कार्य), पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३२. सचिव, वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३३. सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/ सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग.
३४. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, अंधेरी (पूर्व), मुंबई.
३५. विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई.
३६. सर्व महानगरपालिका आयुक्त.
३७. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य वीज वितरण कंपनी लिमिटेड, मुंबई.
३८. व्यवस्थापकीय संचालक, सिडको, मुंबई.
३९. विभागीय आयुक्त, कोकण/पुणे / नाशिक / नागपूर/ छत्रपती संभाजीनगर/ अमरावती.
४०. नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
४१. सर्व सह सचिव /अवर सचिव/ कक्ष अधिकारी (उद्योग), उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
४२. प्रधान सचिव (उद्योग) यांचे स्वीय सहायक, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
४३. उप सचिव (उद्योग-२) यांचे स्वीय सहायक, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
४४. निवड नस्ती (उद्योग-२).

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण २०२५

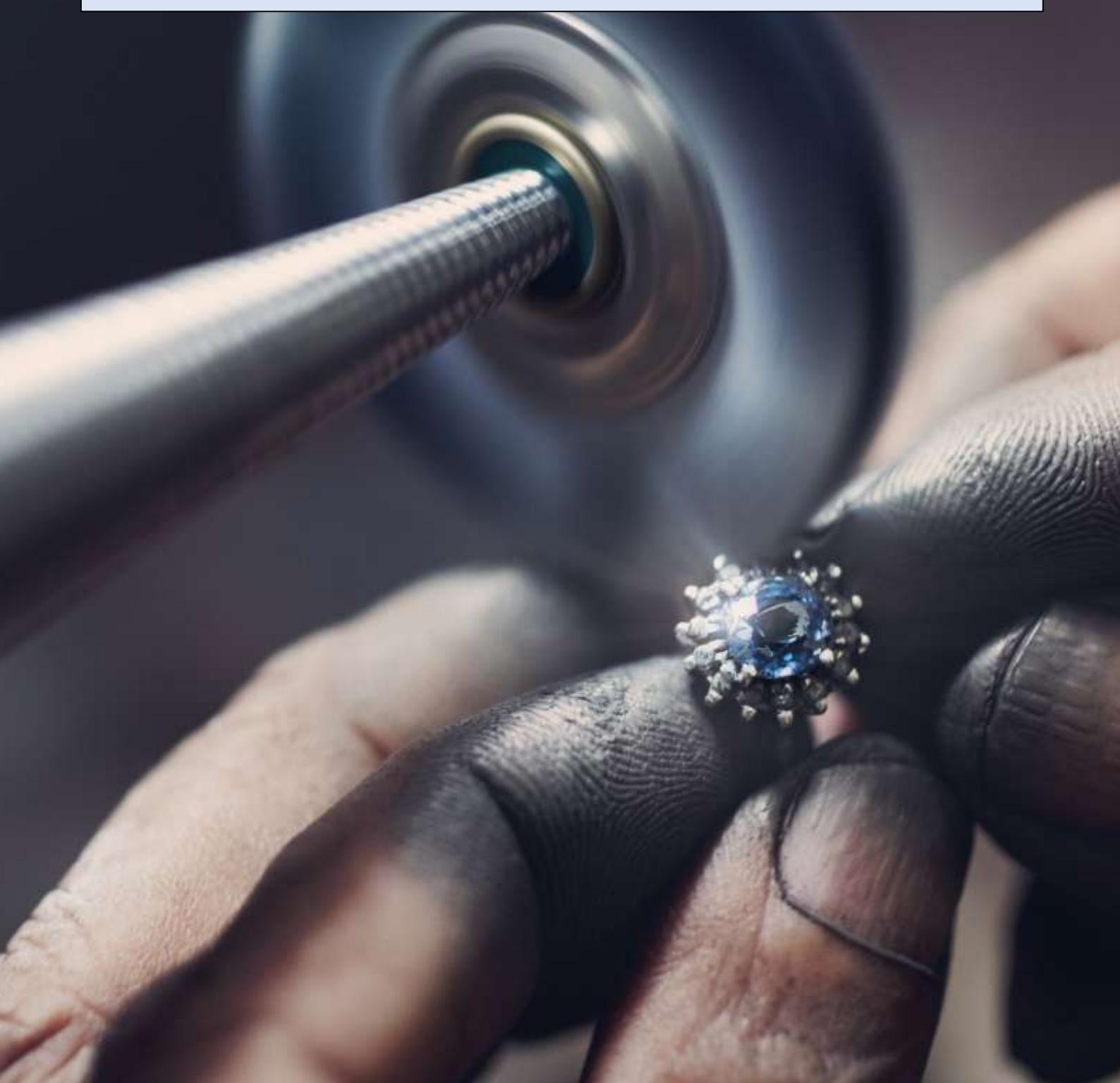
प्रपत्र-अ

अ.क्र.	सोबतच्या धोरणातील परि. क्रमांक	कार्यवाही विषय	कार्यवाही अपेक्षित संबंधित विभागाचे नाव
१	२	३	४
१.	१ १.४ ६.२	आधुनिक पायाभूत सुविधा आणि सुविधांचा विकास प्लग-अँड-प्ले सुविधा (फ्लॉटेड गाळा) आर्थिक प्रोत्साहने ६.२.१ पार्कसाठी अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक ६.२.२ सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगाला प्लग-अँड-प्ले सुविधांसाठी अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक	नगर विकास विभाग (नवि-१)
२.	१	आधुनिक पायाभूत सुविधा आणि सुविधांचा विकास	नगर विकास विभाग (नवि-२)
३.	१.२ २. ३. ४.२ ६.२.१० ६.२.११	नवीन उपक्रम प्रयोगशाळेत निर्मित हिन्यांच्या कारागीरांचा समावेश संशोधन आणि विकास उपक्रम वाढवा २.१ भौतिक विज्ञान आणि शाश्वत नवोपक्रम २.२ तंत्रज्ञान-चलित उत्पादन आणि सानुकूलीकरण २.३ गुणवत्ता हमी आणि ग्राहक विश्वास २.४ उदयोन्मुख बाजारपेठ आणि उद्योग वैविध्य २.५ नाविन्यपूर्ण पॅकेजिंग आणि डिझाइनिंग कौशल्य विकास आणि क्षमता वृद्धीचा प्रसार ३.१ उद्योग-शैक्षणिक भागीदारी मजबूत करणे ३.२ डिझाइन शाळा आणि व्यापार संघटनांसोबत जागतिक सहकार्य वाढवणे ३.३ इंटर्नशिप आणि अप्रैटिसशिप कार्यक्रम ३.४ सूक्ष्म, लघु व मध्यम औद्योगिक उपक्रम निर्यातदारांसाठी विदेशी मुद्रा (फॉरेक्स) आणि निर्यात वित्र प्रशिक्षण नवीन उपक्रम वुमन इन डायमंड कौशल्य विकास सहाय्य इंटर्नशिप आणि अप्रैटिसशिप कार्यक्रम	कौशल्य विकास, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग
४.	३	कौशल्य विकास आणि क्षमता वृद्धीचा प्रसार ३.१ उद्योग-शैक्षणिक भागीदारी मजबूत करणे	उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग
५.	१.२	नवीन उपक्रम कार्बन-न्यूट्रल डायमंड एक्सचेंज	पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग
६.	६.२.७	मुद्रांक शुल्क माफी	महसूल व वन विभाग (मुद्रांक)
७.	६.२.८ ६.२.९	विद्युत शुल्क माफी वीज दर अनुदान	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (ऊर्जा विभाग)
८.	६.३.३	प्लग-अँड-प्ले सुविधांसाठी पूर्वमंजुरी	

	१.८	लास्ट माईल कनेक्टिव्हिटी	महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ
	१	आधुनिक पायाभूत सुविधा आणि सुविधांचा विकास	
९.	६.३.२	ऑपरेशन्स २४x७	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (कामगार विभाग)
१०.	१	आधुनिक पायाभूत सुविधा आणि सुविधांचा विकास	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (उद्योग विभाग)
	१.२	नवीन उपक्रम उदयोन्मुख तंत्रज्ञान एकत्रीकरण	
	१.३	समूह विकास	
	१.४	प्लग-अँड-प्ले सुविधा (फ्लॅटेड गाळा)	
	१.५	डिजिटल ट्रेड हब	
	१.६	लास्ट माईल कनेक्टिव्हिटी	
	४	निर्यात प्रोत्साहन	
	४.१	Find Your Maharashtra Partner	
	४.२	देशांतर्गत मेळे आणि उद्योग प्रदर्शने	
	४.३	आंतरराष्ट्रीय मेल्यांमध्ये सहभाग	
११.	४.४	Manufacturing & Other Operations in Warehouse (MOOWR) योजना विस्तार	विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय
	४.५	व्यापार कार्यक्षमता आणि सुरक्षितता सक्षम करणे	
	५	व्यवसाय सुलभता	
	६	प्रोत्साहने	
	६.३.१	एकल खिडकी योजना (मैत्री)	
	६.३.३	प्लग-अँड-प्ले सुविधांसाठी पूर्वमंजुरी	
१२.	१.७	गोदाम सुविधा	सहकार, पणन व वस्त्रोद्योग विभाग (पणन)
१३.	६	प्रोत्साहने	वित्त विभाग
	६.१	विशाल गुंतवणूक (अँकर युनिट)	
	६.२	आर्थिक प्रोत्साहने	
		आर्थिक सवलतीच्या संदर्भातील तरतूदी प्रोत्साहनांकरीता निधीची तरतूद करणे नवीन लेखाशीर्ष उघडणे सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षाकरीता निधी उपलब्ध करून देणे	
१३.	६.२	आर्थिक प्रोत्साहने	नियोजन विभाग
		आर्थिक सवलतीच्या संदर्भातील तरतूदी प्रोत्साहनांकरीता निधीची तरतूद करणे नवीन लेखाशीर्ष उघडणे सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षाकरीता निधी उपलब्ध करून देणे	

परिशिष्ट-१

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना	-----	२
१. अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व सुविधांचा विकास	-----	५
२. संशोधन व विकास उपक्रमास चालना	-----	९
३. कौशल्य विकास व क्षमता वृद्धीचा प्रसार	-----	११
४. निर्यात प्रोत्साहन	-----	१२
५. व्यवसाय सुलभता	-----	१४
६. वित्तीय प्रोत्साहने	-----	१५
७. संस्थात्मक चौकट	-----	२०
८. केंद्र आणि राज्य सरकारच्या इतर धोरणे आणि कार्यक्रमांचे अभिसरण	-----	२०

प्रस्तावना

रत्ने आणि आभूषणे उद्योग हा भारताच्या अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ आहे, या उद्योगाने देशाच्या सकल देशांतर्गत उत्पादनामध्ये ७% योगदान दिले आहे. हे आंतरराष्ट्रीय व्यापारासाठी एक महत्वाचे क्षेत्र असून याचा भारताच्या एकूण मालाच्या निर्यातीपैकी १५.७१ % वाटा आहे, तसेच कमोडिटी शेअर मध्येही तिसऱ्या स्थानावर आहे. सन-२०२४ मध्ये भारत हा जागतिक स्तरावर रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रामध्ये आठव्या क्रमांकाचा मोठा निर्यातदार देश होता, ज्याचा जगातील एकूण निर्यातीपैकी ३.२% एवढा वाटा होता. सन २०२२-२३ मध्ये पश्चिम भारताचे रत्ने आणि आभूषणांच्या निर्यातीत ७४.६६% योगदान असून, ते निर्यातीसाठी प्राथमिक केंद्र म्हणून उदयास आले आहे.

महाराष्ट्रात सदर क्षेत्र उल्लेखनीय वाढीच्या मार्गावर आहे, भारताच्या सकल मूल्यवर्धित (GVA) मध्ये त्याचे योगदान २०२२ मध्ये ४ अब्ज डॉलर्सवरून २०२८ पर्यंत ६ अब्ज डॉलर्सपर्यंत वाढण्याचा अंदाज आहे. महाराष्ट्राचा वाटा लक्षणीयरीत्या वाढण्याचा अंदाज आहे, राज्याचा क्षेत्रीय सकल मूल्यवर्धित २ अब्ज डॉलर्सपर्यंत वाढण्याची शक्यता असून, वार्षिक १५% वाढीचा दर दर्शवतो. यापैकी १ अब्ज डॉलर्स निर्यातीतून येण्याची अपेक्षा आहे. सध्या या क्षेत्रातील भारताच्या एकूण सकल मुल्यवर्धनामध्ये राज्याचा १८% वाटा आहे, ज्यामुळे देशातील रत्ने आणि आभूषणांसाठी एक अग्रगण्य हब म्हणून त्याचे स्थान आणखी मजबूत झाले आहे.

महाराष्ट्रातील औद्योगिक रचनेत सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उपक्रमांचे (MSMEs) वर्चस्व असून, ७,००० सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रातील आर्थिक वाढ तसेच रोजगार वाढवतात. सिप्प व्यापारिक प्राधिकरण व रत्ने आणि आभूषणे निर्यात प्रोत्साहन परिषद (GJEPC) यांच्यातील विशाल सामाईक सुविधा केंद्र (Mega CFC) यासारखे संयुक्त उपक्रम हे कौशल्य विकास, व्यवसाय सुलभीकरण आणि एकूण उद्योग वाढीसाठी महत्वपूर्ण केंद्र म्हणून कार्य करतात. याशिवाय महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक-समुह विकास कार्यक्रम (MSI-CDP) अंतर्गत नांदेडमध्ये स्वर्ण आभूषणे समुहाची स्थापना राज्याच्या उत्पादन क्षमता वाढवण्याच्या वचनबद्धतेचे उदाहरण देते.

मुंबई हे रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रातील उत्कृष्टतेचे केंद्र आहे. मुंबई येथे २० एकर क्षेत्रफळावर पसरलेले भारत डायमंड बोर्स (BDB) हे जगातील सर्वात मोठे हिरे व्यापार केंद्र आहे. मुंबई येथील झवेरी बाजार हे क्षेत्र पारंपरिक कारागिरीसाठी व्यापले आहे, ज्यामध्ये हस्तनिर्मित आभूषणे उत्पादनात गुंतलेले १०,००० पेक्षा अधिक घटक कार्यरत आहेत. त्याचबरोबर, आधुनिक ग्राहकांच्या पसंतीनुसार सांताकूळ इलेक्ट्रॉनिक्स एक्सपोर्ट प्रोसेसिंग झोन (SEEPZ), मुंबई येथे १११ एकर क्षेत्रावर मशीन निर्मित दागिन्यांच्या उत्पादनात विशेषज्ञता असलेले प्रकल्प आहे.

मुंबई हे इंडिया इंटरनॅशनल ज्वेलरी शो (IIJS) आणि 'IIJS Signature' सारख्या प्रतिष्ठित कार्यक्रमांचे आयोजन करून उद्योगासाठी जागतिक व्यापार व्यासपीठ म्हणून देखील काम करते. सदर कार्यक्रम दरवर्षी १०,००० पेक्षा अधिक उद्योग व्यावसायिकांना आर्किषित करते, ज्यामुळे मुंबई शहराचा रत्ने आणि आभूषणांच्या व्यापारासाठी जागतिक हब म्हणून दर्जा मजबूत होण्यास मदत होते.

अ) धोरणाचा दृष्टीकोन

महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण-२०२५ द्वारे महाराष्ट्र राज्याची प्रतिमा ही पारंपरिक कारागिरीसह प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून, नवोन्मेष, शाश्वतता आणि सर्वसमावेशकतेला चालना देऊन, जागतिक स्तरावर रत्ने व आभूषणे उद्योगाचे प्रमुख हब म्हणून विकसित करण्याचा दृष्टीकोन आहे. शाश्वत उत्पादन पद्धतींना प्रोत्साहन देणे, कौशल्य विकास बळकट करणे, कारागिरांना सक्षम बनविणे तसेच दागिन्यांचे नवोन्मेष, उत्पादन व जागतिक

व्यापाराचे हब म्हणून महाराष्ट्रात गुंतवणूक आकर्षित करून, भविष्यातील सक्षम परिसंस्था निर्माण करणे हा या धोरणाचा प्रमुख हेतू आहे.

ब) धोरणाचे उद्दिष्टे

- रत्ने व आभूषणे उद्योगाच्या पायाभूत सुविधा वाढवून रु.१,००,००० कोटींची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- उद्योजकतेला चालना देऊन व नवीन तसेच अनुभवी कारागिरांसाठी लक्षित प्रशिक्षण कार्यक्रम राबवून ५,००,००० नवीन रोजगार निर्माण करणे.
- या क्षेत्राची निर्यात दुप्पट करून महाराष्ट्राला भारतातील अग्रगण्य रत्ने आणि आभूषणे निर्यात केंद्र बनविणे.
- नियामक समर्थन, आर्थिक प्रोत्साहने आणि औपचारिक बाजारपेठांत प्रवेश उपलब्ध करून अनौपचारिक व्यवसायांना मान्यताप्राप्त उद्योगांमध्ये रुपांतरीत करणे व रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्र मजबूत करणे.

क) धोरणाची वैधता

सदर धोरण हे धोरण जाहीर झाल्याच्या दिनांकापासून ५ वर्षे कालावधीसाठी अथवा नवीन धोरण अस्तित्वात येईपर्यंत वैध राहील.

ड) धोरणाची पात्रता

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ अंतर्गत विविध प्रोत्साहनांसाठी पात्र घटक- मालकी हवक, भागीदारी संस्था, सहकारी संस्था, कंपनी कायदा-२०१३ अंतर्गत नोंदणीकृत कंपनी, म्हणून नोंदणीकृत कोणतीही कायदेशीर संस्था, इतर राज्य शासकीय संस्था, मर्यादित दायित्व भागीदारी (LLP), विश्वस्त संस्था (Trusts) आणि पर्यायी गुंतवणूक निधी (AIF)*, सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी (PPP) आधारित प्रकल्प, संयुक्त उपक्रम (JV) किंवा लघु, मोठे, विशाल व अतिविशाल पार्कस् विकसित करण्याच्या उद्देशाने स्थापन करण्यात आलेल्या कंपन्यांचा संघ (Consortium).

*पर्यायी गुंतवणूक निधी (AIF) म्हणजे कोणताही खाजगीरित्या एकत्रित गुंतवणूक निधी (भारतीय किंवा परदेशी स्त्रोत) - तो विश्वस्त संस्था, कंपनी, बॉडी कॉर्पोरेट किंवा मर्यादित दायित्व भागीदारी स्वरूपात असू शकतो.

या धोरणांतर्गत, दागिन्यांचे उत्पादन, रत्नांचे कटिंग आणि पॉलिशिंग, पॅकेजिंग आणि उत्पादन घटकांमध्ये गुंतलेल्या वैध उद्यम नोंदणी किंवा औद्योगिक उद्योजक ज्ञापन (IEM) असलेले "घटक" हे रत्ने आणि आभूषणे घटक म्हणून पात्र ठरतील.

या व्यातिरिक्त कटिंग व पॉलिश केलेले हिरे, पॉलिश केलेले प्रयोगशाळेत तयार केलेले हिरे (Lab Grown Diamonds), सोन्याची आभूषणे (साधे + जडलेले), चांदीची आभूषणे, पॉलिश केलेली रंगीत रत्ने, कृत्रिम (Synthetic) रत्ने, प्लॉटिनम आभूषणे, इमिटेशन आभूषणे यांचा समावेश असेल.

या धोरणातील सर्व व्याख्या ह्या प्रचलित औद्योगिक धोरणाशी सुसंगत असतील.

इ) अंमलबजावणीचे स्तंभ

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ हे एक सर्वसमावेशक रणनितिक आराखड्यावर आधारीत असून, पायाभूत सुविधा विकास, नवोन्मेष आणि कौशल्यवृद्धीद्वारे या क्षेत्राला बळकटी प्रदान करते. औद्योगिक समूहांना चालना देणे, संशोधन व विकास उपक्रमांना प्रोत्साहन देणे तसेच डिजिटल ट्रेड सोल्युशनचे एकत्रीकरण करणे याद्वारे महाराष्ट्राला रत्ने व आभूषणे उत्पादन आणि निर्यात क्षेत्रात जागतिक अग्रस्थान प्राप्त करून देणे हा या धोरणाचा हेतू आहे. याशिवाय मनुष्यबळ विकास, सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांसाठी आर्थिक सुलभता आणि दीर्घकालीन उद्योग-लव्हचिकता सुनिश्चित होईल. सर्वसमावेशक विकास यावर भर देण्यात आला आहे, ज्यामुळे या क्षेत्रातील खालील धोरणात्मक स्तंभांद्वारे आर्थिक विस्तार साध्य करणे, थेट परकीय गुंतवणूक आकर्षित करणे तसेच आभूषणे उत्पादन व व्यापारासाठी एक प्रमुख हब म्हणून महाराष्ट्राचे स्थान अधिक मजबूत केले जाईल.

- १) अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व सुविधांचा विकास
- २) संशोधन व विकास उपक्रमास चालना
- ३) कौशल्य विकास व क्षमता वृद्धीचा प्रसार
- ४) निर्यात प्रोत्साहन
- ५) व्यवसाय सुलभता
- ६) वित्तीय व बिगर वित्तीय प्रोत्साहने
- ७) संस्थात्मक चौकट
- ८) केंद्र व राज्य शासनाच्या इतर धोरणे व कार्यक्रम यांचे अभिसरण

१. अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व सुविधांचा विकास

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ अंतर्गत आभूषणे उत्पादन व व्यापारासाठी महाराष्ट्राला जागतिक हब म्हणून स्थापित करण्यासाठी अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व आधुनिक सुविधांच्या विकासास प्राधान्य देण्यात आले आहे. अत्याधुनिक औद्योगिक पार्कस, विशेष समुह आणि डिजिटल व्यापार केंद्रांना चालना देऊन आभूषणे व्यवसायांसाठी एक अखंड, सुसंगत व प्रगत परिसंस्था निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट या धोरणामध्ये आहे. या एकात्मिक दृष्टिकोनामुळे खर्चाची कार्यक्षमता वाढेल, देशांतर्गत व परदेशी गुंतवणूक आकर्षित होईल, तसेच या क्षेत्राची जागतिक स्पर्धात्मकता वाढेल.

१.१ इंडिया ज्वेलरी पार्क मुंबई, नवी मुंबई

राज्य शासन जेम्स आणि ज्वेलरी निर्यात प्रोत्साहन परिषदेच्या (GJEPC) सहकार्याने, अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व धोरणात्मक सहाय्य प्रदान करून, या क्षेत्रासाठी एक सक्षम परिसंस्था उभारण्यासाठी वचनबद्ध आहे. या अनुषंगाने नवी मुंबई येथील इंडिया ज्वेलरी पार्क मुंबई (IJPM) हा एक महत्त्वाचा उपक्रम असून या महत्त्वाकांक्षी प्रकल्पाचा विकास हा औद्योगिक वाढ आणि जागतिक स्पर्धात्मकतेसाठी एक उत्प्रेरक ठरणार आहे.

राज्य शासनाने महापे औद्योगिक क्षेत्रामध्ये २१ एकर क्षेत्रफळ भूखंड या ज्वेलरी पार्ककरीता उपलब्ध करून दिला आहे. आभूषणे उत्पादकांसाठी “वन-स्टॉप डेस्टिनेशन” म्हणून डिझाइन करण्यात आलेल्या या पार्कमध्ये सीमाशुल्क कार्यालय, सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र, केंद्रीकृत व्हॉलिंग प्रणाली इत्यादी महत्त्वपूर्ण सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येतील. या एकात्मिक सेवेमुळे उत्पादन सुलभ व सुव्यवस्थित होईल तसेच या क्षेत्रातील कार्यक्षमतेत वाढ होईल.

सदर महत्त्वाकांक्षी उपक्रमांमुळे सुमारे १,००,००० हून अधिक नवीन रोजगार निर्मिती अपेक्षित असून, महाराष्ट्र राज्य हे आभूषणे उत्पादन व निर्यात क्षेत्रात पॉवरहाऊस म्हणून उदयास येईल. हा प्रकल्प अंदाजे रु.५०,००० कोटींच्या गुंतवणुकीसह एक महत्त्वाचा आर्थिक टप्पा मानला जात आहे. अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व जागतिक दर्जांच्या सुविधेंसह सदर पार्क आभूषणे उत्पादनांसाठी सर्वसमावेशक परिसंस्था तसेच एकाच छताखाली एंड-टू-एंड सेवा प्रदान करेल. यामध्ये अत्याधुनिक सुरक्षा प्रणाली, लॉजिस्टिक्स सहाय्य, सोने शुद्धीकरण कारखाने, प्रगत यंत्रसामग्री व सहाय्यक सुविधा उपलब्ध करून अखंड उत्पादन व निर्यात प्रक्रिया सुनिश्चित होईल.

आभूषणे पार्कचा उद्देश हा निर्बाध निर्यातचलित परिसंस्था तयार करणे आहे, जो कच्च्या मालाच्या स्रोत आणि अचुक उत्पादनापासून जागतिक व्यापार सुलभतेपर्यंत संपूर्ण मुल्यसाखळीची पूर्तता करतो. सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम आणि मोठ्या उद्योगांना आधुनिक, चांगल्या प्रकारे जोडलेल्या वातावरणात काम करण्यास सक्षम करून, हे पार्क रोजगार निर्मितीला चालना देईल आणि आंतरराष्ट्रीय ज्वेलरी ब्रॅंड, उत्पादक व लॉजिस्टिक्स प्रदात्यांकडून थेट परकीय गुंतवणूक आकर्षित करण्यास हातभार लावेल.

१.२ भारत डायमंड बोर्स (BDB), मुंबई

मुंबईतील वांद्रे कुर्ला संकुल येथे स्थापित “भारत डायमंड बोर्स” हे जगातील सर्वात मोठे हिरे व्यापार हब आहे. सुमारे २० एकर क्षेत्रावर २ दशलक्ष चौरस फूट बांधकाम क्षेत्रफळ असलेल्या या बोर्समध्ये ९ परस्पर जोडलेल्या टॉवर्सचा समावेश असून सुमारे २५०० कार्यालये कार्यरत आहेत. येथे सुमारे ६०,००० लोकांना रोजगार उपलब्ध झाला असून कच्च्या (Rough) व पॉलिश केलेल्या हिन्यांची विक्री, विपणन व व्यापारासाठी हे हब सर्मर्पित आहे.

BDB ची प्रमुख वैशिष्ट्ये :

- **इंडिया डायमंड ट्रेडिंग सेंटर (IDTC):** ४,००० चौ.फू. क्षेत्रफळावर पसरलेले एक विशेष अधिसूचित क्षेत्र (SNZ) ज्यामध्ये ९ पूर्णपणे सुसज्ज प्रदर्शन खोल्या आणि कच्च्या हिन्यांचे प्रदर्शन आणि लिलावांसाठी कॉन्फरन्स हॉल उपलब्ध आहे.
- **किम्बर्ली प्रक्रिया अनुपालन:** भारत सध्या किम्बर्ली प्रक्रियेतील ८२ पैकी ५४ सहभागी देशांसह रफ डायमंडचा व्यापार करतो. भारत डायमंड बोर्स दरवर्षी अंदाजे २०,००० किम्बर्ली प्रक्रिया प्रमाणपत्रे जारी करते, जे आंतरराष्ट्रीय मानकांचे पालन सुनिश्चित करते.
- **कस्टम्स व क्लिअरिंग एजंट्सची उपस्थिती:** डायमंड ट्रेडिंगची अखंड व कार्यक्षम व्यवहार सुलभ करते.
- **तिजोरी (Vault) सुविधा:** ४ तिजोरी, ज्यामध्ये एक समर्पित कस्टम तिजोरी व व्यापारी आणि बीडीबी सदस्यांसाठी २४,५०० सुरक्षित ठेव लॉकर असलेली मोठी तिजोरी समाविष्ट आहे.
- **प्रगत सुरक्षा व्यवस्था:** ५०० जास्त समर्पित सुरक्षा कर्मचाऱ्यांसह प्रवेश नियंत्रण, तपासणी, ३५०० सीसीटीही कॅमेरे, अग्निशमन व वैद्यकीय सुविधा, अत्याधुनिक आयटी पायाभूत सुविधा आणि १०,००० चौरस फूट क्षेत्रफळाचे कमांड सेंटर उपलब्ध केलेले आहे.
- **धोरणात्मक स्थान:**
  - सिप्ह मुंबई, झावरी बाजार व इतर समुहातील उत्पादन केंद्रांच्या जवळ
  - प्रमुख खाण कंपन्यांसाठी थेट आंतरराष्ट्रीय उड्हाणांची सुविधा

१.३ सांताकूझ इलेक्ट्रॉनिक्स निर्यात प्रक्रिया झान (SEEPZ), मुंबई

BDB च्या प्रमुख व्यापार केंद्राच्या भूमिकेला पूरक म्हणून, मुंबईत स्थित सांताकूझ इलेक्ट्रॉनिक्स निर्यात प्रक्रिया क्षेत्र हे भारतातील सर्वात प्रमुख विशेष आर्थिक क्षेत्रांपैकी एक आहे आणि रत्ने आणि दागिन्यांच्या निर्यातीसाठी एक अग्रगण्य हब आहे. सन-१९७३ मध्ये स्थापन झालेले सिप्ह हे १११ एकरपेक्षा जास्त क्षेत्रावर पसरलेले असून त्यांतर्गत ४०० पेक्षा अधिक औद्योगिक घटक आहेत, त्यापैकी जवळजवळ १७० घटक हे रत्ने आणि आभूषणे उत्पादन व निर्यातीत गुंतलेले आहेत. भारताच्या एकूण दागिन्यांच्या निर्यातीपैकी ३०% पेक्षा जास्त योगदान सिप्ह क्षेत्राचे असून, ते ३५,००० पेक्षा अधिक कुशल कामगारांना रोजगार प्रदान करते. सिप्ह जागतिक दर्जाच्या पायाभूत सुविधा, सुरक्षित परिसर व उत्पादन, हॉलमार्किंग आणि मूल्यवर्धित सेवांसाठी अनुकूल परिसंस्था प्रदान करते, ज्यामुळे ते महाराष्ट्राच्या रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्राचा एक महत्वाचा आधारस्तंभ आहे.

सिप्हाची प्रमुख वैशिष्ट्ये:

- **आर्थिक प्रोत्साहन आणि कर लाभ:**
  - घटकांना आयकर अधिनियमाच्या कलम-10AA अंतर्गत पहिल्या पाच वर्षांसाठी निर्यात उत्पन्नावर १००% आयकर सूट मिळते, त्यांतर पुढील पाच वर्षांसाठी ५०% सूट मिळते.
  - भांडवली वस्तू, कच्चा माल व उपभोग्य वस्तूंच्या शुल्कमुक्त आयातीला परवानगी आहे.
- **पायाभूत सुविधा आणि जोडणी:** सिप्हमध्ये बॅंकिंग, पोस्टल सेवा, कॅन्टीन, वैद्यकीय सुविधा आणि उच्च दर्जाचे रस्ते यासारख्या व्यापक सुविधा उपलब्ध आहेत. धोरणात्मक स्थानामुळे आंतरराष्ट्रीय विमानतळ आणि प्रमुख बंदरांची जवळीक सुनिश्चित होते, ज्यामुळे निर्यात आणि आयातीसाठी अखंड लॉजिस्टिक्स शक्य होतात.
- **सुरक्षा आणि अनुपालन:** कर्मचाऱ्यांसाठी कायमस्वरूपी प्रवेश पास आणि अभ्यागतांसाठी परवाने नियंत्रित प्रवेशासह, उच्च-सुरक्षा क्षेत्र म्हणून काम करते. उत्पादन आणि निर्यातीसाठी सर्व घटक राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय मानकांचे पालन करतात.
- **शाश्वतता उपक्रम:** सामान्य क्षेत्रातील विजेसाठी सौरऊर्जेच्या एकात्मिकतेला प्रोत्साहन देतो व परिणाम कमी करण्यासाठी पर्यावरणीय आणि संसाधन संवर्धन उपाययोजना लागू करते.

• विकास आणि आधुनिकीकरण:

- चालू पायाभूत सुविधांचे अद्यावतीकरण आणि नूतनीकरण प्रकल्पांमुळे कार्यन्वयन कार्यक्षमता वाढते.
- सेझ घटकांमध्ये ज्ञानाची देवाणघेवाण आणि क्षमता बांधणीसाठी सहयोगी विकास उपक्रमांना समर्थन देते.

एकत्रितपणे, भारत डायमंड बोर्स आणि सिप्ह हे महाराष्ट्र राज्यातील रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रासाठी जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक मूल्य साखळी तयार करतात. भारत डायमंड बोर्स जगातील सर्वात मोठ्या हिन्यांच्या देवाणघेवाणीचे आयोजन करतानाच, आंतरराष्ट्रीय व्यापार, विपणन व रफ आणि पॉलिश केलेल्या हिन्यांचे वितरण सुलभ करते. सिप्ह उत्पादन आणि मूल्यवर्धन परिसंस्थेच्या आधारे उत्पादन आणि निर्यात सहाय्य प्रदान करते. व्यापार आणि उत्पादन केंद्रांमधील या समन्वयामुळे महाराष्ट्राला जागतिक रत्ने आणि दागिन्यांच्या बाजारपेठेत आपले आघाडीचे स्थान टिकवून ठेवता येते.

नवीन उपक्रम

ही प्रमुख जागतिक केंद्रे अत्याधुनिक सुविधा, मजबूत सुरक्षा आणि धोरणात्मक औद्योगिक स्थान प्रदान करतात. एकत्रितपणे, ते कच्च्या व पॉलिश केलेले हिरे आणि दागिन्यांच्या व्यापार, उत्पादन, विक्री आणि विपणनासाठी महत्त्वपूर्ण केंद्रे म्हणून कार्य करतात. तथापि, जागतिक स्तरावर उदयोन्मुख हिरे आणि निर्यात केंद्रांमधील वाढत्या स्पर्धेसह, बीडीबी आणि सीझ दोघांनाही त्यांचा स्पर्धात्मक फायदा विकसित करणे आणि मजबूत करणे अत्यावश्यक आहे. जागतिक स्तरावर सतत प्रासंगिकता सुनिश्चित करण्यासाठी आणि मुंबईला हिरे, आभूषणे आणि उच्च-मूल्याच्या निर्यातीसाठी पुढील पिढीचे केंद्र बनवण्यासाठी, महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण खालील धोरणात्मक उपक्रम प्रस्तावित करते:

- **कार्बन न्यूट्रल हब:** अक्षय ऊर्जेचा अवलंब, हरित बांधकाम पद्धती, प्रभावी कचरा व्यवस्थापन आणि पर्यावरणपूरक पायाभूत सुविधांद्वारे भारत डायमंड बोर्स आणि सिप्ह चे कार्बन-टटस्थ आणि पर्यावरणीयदृष्ट्या शाश्वत केंद्रांमध्ये रूपांतर करणे. तसेच जागतिक शाश्वतता संस्था आणि उद्योग संस्थांसोबतचे सहकार्य जबाबदार कामकाजासाठी नवीन मानके स्थापित करेल.
- **उदयोन्मुख तंत्रज्ञान एकत्रीकरण:** सुरक्षा, पारदर्शकता, कार्यन्वयन कार्यक्षमता आणि जागतिक स्पर्धात्मकता वाढविण्यासाठी व्यापार, प्रमाणन, लॉजिस्टिक्स आणि उत्पादनामध्ये एआय, ब्लॉकचेन, इंटरनेट ऑफ थिंग्ज, स्मार्ट उत्पादन आणि डिजिटल प्लॅटफॉर्मचा वापर करणे.
- **रत्ने, आभूषणे आणि निर्यात क्षेत्रातील महिला:** हिरे, आभूषणे आणि संबंधित क्षेत्रातील महिला कारागीर आणि व्यावसायिकांसाठी विशेष कौशल्य, मार्गदर्शन आणि रोजगार उपक्रम सुरू करणे, जेणेकरून मनुष्यबळ विविधता आणि समावेशकता बळकट होईल.
- **प्रयोगशाळेत विकसित रत्नांचा आणि नाविन्यपूर्ण घटकांचा समावेश:** प्रयोगशाळेत विकसित केलेल्या हिन्यांचे उद्योग, 3D-प्रिंटेड आभूषणे, प्रोटोटाइपिंग आणि इतर नाविन्यपूर्ण उत्पादन घटकांचा समावेश करण्यासाठी परिसंस्थेचा विस्तार करणे, नवीन गुंतवणूक आकर्षित करणे तसेच निर्यात क्षमता विविधीकरण करणे.
- **जागतिक बाजारपेठ सक्षमीकरण:** जागतिक खरेदीदारांशी उद्योगांना जोडून, व्यापार मेळावे आणि निर्यात सुविधा कार्यक्रमांद्वारे आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेतील प्रवेश मजबूत करणे, ज्यामुळे मुंबईचे जागतिक व्यापार आणि उत्पादन हब म्हणून स्थान मजबूत होईल.

- कौशल्य विकास आणि ज्ञान देवाणघेवाण: लघु व मध्यम उपक्रमांना समर्थन देण्यासाठी, उत्पादनाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी, डिझाइन नवोपक्रमांना चालना देण्यासाठी आणि जागतिक बाजारपेठेत स्पर्धात्मकता सुनिश्चित करण्यासाठी भारत डायमंड बोर्स आणि सीझमध्ये प्रशिक्षण, संशोधन व विकास आणि नवोन्मेष केंद्रे स्थापन करणे.

औद्योगिक विकासाला आणखी चालना देण्यासाठी आणि जागतिक दर्जाच्या पायाभूत सुविधांमध्ये गुंतवणुकीला प्रोत्साहन देण्यासाठी, महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरणात क्षेत्रीय हबसाठी वाढीव विकास मानके प्रस्तावित केली आहेत. नवी मुंबई येथील इंडिया ज्वेलरी पार्क यासाठी ४ पर्यंत चटई क्षेत्र निर्देशांक प्रदान केला जाऊ शकतो.

१.४ समुह विकास — महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरणांतर्गत राष्ट्रीय तसेच राज्यस्तरीय कार्यक्रमांचे एकत्रीकरण करून औद्योगिक समूह विकासास चालना देणे हा महत्त्वपूर्ण दृष्टीकोन आहे. हे कार्यक्रम पायाभूत सुविधा सुधारणा, तांत्रिक प्रगती व सहयोगी व्यवसाय परिसंस्था निर्माण करून, औद्योगिक समूहाच्या वृद्धीसाठी एक संरचित चौकट उपलब्ध करून देतात. विद्यमान समुहाला बळकटी देण्याबरोबरच या धोरणात नवी मुंबई, नाशिक, नागपूर, छत्रपती संभाजी नगर, कोल्हापूर-सांगली आणि अमरावती येथे नवीन समुहाच्या विकासाला प्राधान्य देण्यात आले आहे. या नव्या समूहाचा उद्देश उद्योगातील तफावत दूर करणे, प्रादेशिक उत्पादनाची क्षमता वाढविणे तसेच असंघटित कारागिरांना औपचारिक क्षेत्रात पाठिंबा देऊन त्यांचे सक्षमीकरण करणे असा आहे.

सदर धोरणात सामाईक सुविधा केंद्रे (CFCs) स्थापन करण्यास प्रोत्साहन देण्यात येणार आहे. ही केंद्रे हॉलमार्किंग, चाचणी प्रयोगशाळा, सुरक्षित क्हॉल्ट सुविधा व डिजिटल विक्री सहाय्य अशा महत्त्वपूर्ण सेवा उपलब्ध करून देतील. यामुळे व्यवसायांची कार्यक्षमता वाढेल, तसेच आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या मानकांची पूर्तता करण्यास सहाय्य होईल.

रत्ने व आभूषणे समुहामध्ये समाविष्ट असलेल्या क्रियाकलापांची सविस्तर यादी जोडपत्रात देण्यात आलेली आहे.

धोरणांतर्गत कारागीर, स्वतंत्र डिझायनर व ज्वेलरी उत्पादक यांच्या सर्जनशीलता व नावीन्यतेस चालना देण्यासाठी समर्पित डिझाइन स्टुडिओ स्थापनेलाही प्रोत्साहन देण्यात येईल. हे स्टुडिओ लघु व मध्यम आकाराच्या आभूषणे व्यवसायांना उच्च दर्जाच्या व महागड्या डिझाइन संसाधनामध्ये प्रवेश सुलभ करण्यास मदत करतील. याशिवाय, हे स्टुडिओ महिला उद्योजिका व युवा डिझायनर्सना सक्षम बनवून नवीन कौशल्यांना चालना देतील तसेच त्यांना देशांतर्गत आणि जागतिक बाजारपेठेत स्पर्धा करण्यास सक्षम बनवतील.

१.५ प्लग-अॅड-प्ले सुविधा (Flatted Gala) — सदर धोरणांतर्गत प्लग-अॅड-प्ले सुविधा उभारण्यास समर्थन दिले जाईल. या सुविधांमुळे आवश्यक पायाभूत सुविधा संरचना उपलब्ध करून, उद्योगांना त्वरीत कामकाज सुरु करता येईल. स्टार्टअप्स व सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम तसेच नवोपक्रमांना चालना देण्यासाठी या सुविधांमध्ये लवचिक भाडेपट्टा व्यवस्था उपलब्ध करून दिली जाईल. यामुळे उद्योगांना प्रवेशातील अडथळे कमी होऊन जलद कार्यारंभ शक्य होईल व नवकल्पनांना चालना मिळेल. प्लग-अॅड-प्ले सुविधा जमिनीचा कार्यक्षम व इष्टतम उपयोग सुनिश्चित करतील. तसेच सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना बाजारपेठ, पुरवठादार आणि सहाय्यक सेवांमध्ये अखंड प्रवेश उपलब्ध करून देतील.

समुहांमधील एमएसएमईसाठी, २००% पर्यंत अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक (FSI) किंवा स्थानिक विकास नियंत्रण नियमावली (DCR) नुसार, जे जास्त असेल ते लागू होईल. कृषी क्षेत्र, ना-विकास क्षेत्र किंवा

नगर विकास विभागाने घोषित केलेल्या इतर कोणत्याही विशेष क्षेत्रात हे लागू न होता, तिथे प्रचलित विकास नियंत्रण नियमावलीनुसार विहीत अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक मर्यादा लागू राहील.

मुंबई महानगर प्रदेश आणि पुणे महानगर प्रदेश यांचा समावेश असलेल्या झोन-१ क्षेत्रात, संबंधित विकास नियंत्रण आणि प्रोत्साहन नियमावली (DCPR) मध्ये विहित केलेल्या प्रचलित दराच्या ५०% अधिमूळ्य भरल्यास २००% पर्यंत अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक (FSI) देय असेल. उर्वरित महाराष्ट्राचा समावेश असलेल्या झोन-२ मध्ये कोणतेही अधिमूळ्य न आकारता २००% पर्यंत अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक देय असेल.

१.६ डिजिटल ट्रेड हब – हे धोरण स्थानिक कारागीर तसेच सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना ट्रेडिंग समुहामध्ये देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय खरेदीदारांशी जोडण्यासाठी ‘डिजिटल ट्रेड हब’ स्थापन करण्यास मदत करेल. या हबची उभारणी रत्ने आणि आभूषणे निर्यात प्रोत्साहन परिषद (GJEPIC) यांच्या सहकार्याने व संरेखनातून करण्यात येईल.

१.७ स्थानिक स्त्रोत केंद्र - कारागीर व उत्पादकांना मौल्यवान धातू, रत्ने व आवश्यक साहित्याची सुलभ उपलब्धता सुनिश्चित करण्यासाठी समुहामध्ये स्थानिक स्त्रोत केंद्रांचा समावेश असेल. मध्यस्थांवरील अवलंबित्व कमी करून आणि खरेदी खर्च कमी करून, ही केंद्रे स्थानिक पुरवठा साखळी मजबूत करण्यास मदत करतील आणि कारागिरांना स्पर्धात्मक किंमतीत उच्च दर्जाचा कच्चा माल मिळविण्यास मदत करतील.

१.८ गोदाम सुविधा – रत्ने व आभूषणे क्षेत्रातील लॉजिस्टिक्स व इन्हेंटरी व्यवस्थापन सुदृढ करण्यासाठी नवीन व विद्यमान समुहामध्ये तसेच बंदरे, विमानतळ व व्यापार क्षेत्रे यांसारख्या प्रमुख संक्रमण केंद्रांवर समर्पित गोदाम सुविधा उभारण्यास प्रोत्साहन दिले जाईल. ही गोदामे मौल्यवान धातू, रत्ने व उच्च मूल्यांची आभूषणे यांच्यासाठी सुरक्षित व तापमान-नियंत्रित साठवण व्यवस्था पुरवतील. यामुळे उच्च-मूल्याच्या मालमत्तेचे इष्टतम जतन होईल व जोखीम कमी होईल.

१.९ लास्ट माईल कनेक्टिव्हिटी - पुरवठा साखळीची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी समर्पित कनेक्टिव्हिटी व लॉजिस्टिक्स कॉरिडॉर विकसित केले जातील. रत्ने व आभूषणे समूह धोरणात्मकरित्या नियोजित करताना लास्ट माईल कनेक्टिव्हिटी, सुधारित रस्ते जाळे, प्रमुख बंदरे, विमानतळ व व्यापार केंद्रांशी अखंड एकीकरण यास प्राधान्य दिले जाईल. या उपाययोजनांमुळे वाहतूक वेळ व वाहतूक खर्च कमी होतील आणि महाराष्ट्राच्या रत्ने व आभूषणे क्षेत्राची एकूण स्पर्धात्मकता अधिक बळकट होईल.

२. संशोधन व विकास उपक्रमास चालना

महाराष्ट्राचे रत्ने व आभूषणे क्षेत्र जागतिक नाविन्यतेत आघाडीवर राहावे यासाठी या धोरणात उद्योग परिवर्तनाचा प्रमुख आधार म्हणून संशोधन व विकास यांस प्राधान्य देण्यात येईल. संशोधन संस्था, उद्योगातील कारागीर व तंत्रज्ञान केंद्रांमध्ये परस्पर सहकार्य वाढवून राज्य शासन, प्रगत साहित्य, अत्याधुनिक उत्पादन तंत्रे व शाश्वत पद्धतींवर लक्ष केंद्रित करेल.

२.१ भौतिक विज्ञान आणि शाश्वत नवोपक्रम – महाराष्ट्राचे धोरण रत्ने व आभूषणे क्षेत्राची शाश्वतता व कार्यक्षमतेत वाढ साध्य करण्यासाठी भौतिक विज्ञानामधील प्रगतीला प्राधान्य दर्दैल. संशोधनाचा केंद्रबिंदू एआय चलित ग्रेडिंगसह नैसर्गिक व प्रयोगशाळेत निर्मित केलेल्या हिन्यांवर असेल. अचूक कटींग तंत्रज्ञान व ब्लॉकचेन आधारित ट्रेसेबिलिटी याद्वारे व्यापारातील पारदर्शकता वृद्धींगत केली जाईल. सोने, चांदी, प्लॅटिनम व टायटॉनियम यासारख्या मौल्यवान धातूंचे पर्यावरणीय परिणाम कमी करण्यासाठी नैतिक व पुनर्वापर पद्धती वापरून त्याचे शुद्धीकरण केले जाईल. याशिवाय, कल्चर्ड मोत्यांच्या उत्पादनात दुष्काळ-प्रतिरोधक शेती-तंत्रज्ञान, उच्च-

उत्पादनक्षम मोत्यांच्या शिंपल्यांसाठी अनुवांशिक संशोधन, तसेच किनारी प्रदेशांबाहेर उत्पादनाचा विस्तार साधण्यासाठी पर्यावरणपूरक अंतर्देशीय लागवड पद्धतींमध्ये नाविन्यता आणली जाईल.

२.२ तंत्रज्ञान-चलित उत्पादन आणि सानुकूलन — राज्य शासन, आभूषणांच्या नाविन्यपूर्णतेत आघाडी राखण्यासाठी आभूषणांच्या विभागांमध्ये अत्याधुनिक उत्पादन तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यास प्रोत्साहन देईल. फॅशन व इमिटेशन आभूषणांसाठी बायोडिग्रेडेबल मटेरियलचा वापर, श्रीडी प्रिंटिंग, सीएडी मॉडेलिंग आणि स्मार्ट ज्वेलरी अनुप्रयोगांसाठी ऑगमेंटेड रिअलिटी (AR) मधील संशोधनाचा लाभ होईल. धोरणांतर्गत वारसा रत्ने व सांस्कृतिक आभूषणे रत्ने जतन करण्यासाठी लक्ष केंद्रित केले जाईल. समकालीन बाजारपेठेतील मागणी पूर्ण करताना, सांस्कृतिक कारागिरीचे जतन करण्यासाठी पारंपरिक कारागिरीची तंत्रे आधुनिक डिजिटल साधनांसह एकत्रित केली जातील.

२.३ गुणवत्ता हमी आणि ग्राहक विश्वास - उत्पादनाची सत्यता व गुणवत्ता हमी सुनिश्चित करणे यावर धोरणात प्रमुख्याने लक्ष केंद्रीत केले आहे. यासाठी प्रमुख आभूषणे समूहांमध्ये प्रगत चाचणी व प्रमाणन सुविधा उभारण्यासाठी गुंतवणूक करण्यात येईल. ही केंद्रे हिरे, मोती, दुर्मिळ रत्ने व मौल्यवान धातूंचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी अत्याधुनिक ग्रेडिंग प्रणाली, मूळ स्रोत ट्रॅकिंग व ट्रेसेबिलिटी उपाय उपलब्ध करून देतील. प्रमाणनाची विश्वासार्हता वाढविण्यासाठी महाराष्ट्र शासन अग्रगण्य रत्नशास्त्र संस्था, जागतिक मानक संस्था व संशोधन संस्थेशी भागीदारी करेल. या प्रयत्नांना बळकटी दिल्याने ग्राहकांचा विश्वास वृद्धींगत होईल, आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत विस्तार साधता येईल तसेच महाराष्ट्र हे उच्च-गुणवत्तेचे प्रमाणित आभूषणे उपलब्ध करून देणारे विश्वासार्ह सोर्सिंग हब म्हणून प्रस्थापित होईल.

याशिवाय, रत्ने आणि आभूषणांच्या मूल्य साखळीत पारदर्शकता, ट्रेसेबिलीटी आणि सुरक्षितता सुनिश्चित करण्यासाठी महाराष्ट्र शासन, भारत वेब ३ असोसिएशन (BWA) आणि जेम्स आणि ज्वेलरी निर्यात प्रोत्साहन परिषद (GJEPC) सोबत सार्वजनिक-खाजगी भागीदारीद्वारे ब्लॉकचेन-आधारित उद्योग लेजर प्रणाली स्थापित करेल.

या ब्लॉकचेन प्रणालीत खाणकामापासून ते किरकोळ विक्रीपर्यंतच्या व्यवहारांची नोंद राहील, ज्यामुळे मूळ वस्तूंचे त्वरित QR/Jewel आयडी-आधारित पडताळणी, नैतिक स्रोत ओळख आणि प्रमाणन शक्य होईल. ही प्रणाली बनावट उत्पादने कमी करेल, अनुपालन सुधारेल आणि ग्राहकांचा विश्वास वाढवेल ज्यामुळे महाराष्ट्राला शोधण्यायोग्य चैनीच्या वस्तूंमध्ये जागतिक सर्वोत्तम पद्धतींशी जोडता येईल.

२.४ उद्योगन्मुख बाजारपेठ आणि उद्योग वैविध्य — नवोन्मेषाला चालना देण्यासाठी तसेच उद्योगांची बाजारपेठ वाढविण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य, कृत्रिम हिरे तसेच प्रयोगशाळेत निर्मित पाचू, निलम आणि माणिक यासारख्या कृत्रिम रत्नांच्या संशोधनात गुंतवणूक करेल. हा उपक्रम राज्याला उच्च-गुणवत्तेच्या, किफायतशीर आणि नैतिक पर्यायांमध्ये आघाडीवर स्थान देईल. शिवाय, जागतिक शाश्वतता मानकांशी सुसंगत राहण्यासाठी संघर्षमुक्त स्रोत, शाश्वत खाण व कार्बन-तटस्थ उत्पादन पद्धतींना समर्थन देऊन शाश्वत रत्न पर्यायांना प्रोत्साहन देईल.

प्रयोगशाळेत तयार केल्या जाणाऱ्या हिन्यांच्या मूल्य साखळीत आयात अवलंबित्व कमी करण्यासाठी आणि स्थानिक क्षमता निर्माण करण्यासाठी, महाराष्ट्र शासन स्टार्टअप्स आणि एमएसएमईना इंडिया ज्वेलरी पार्क मुंबई (IJPM), नवी मुंबई येथे एका समर्पित सूक्ष्म-समुहामध्ये बीज (Seed) उत्पादन युनिट्स स्थापन करण्यासाठी प्रोत्साहन देईल.

स्वदेशी नवोपक्रम आणि उत्पादनाला गती देण्यासाठी आर्थिक प्रोत्साहने, नियामक सुविधा आणि लक्षित प्रशिक्षण कार्यक्रमांद्वारे या समुहाला पाठिंबा दिला जाईल. या उपक्रमामुळे उत्पादन खर्च कमी होईल, आत्मनिर्भरता

वाढेल, उच्च मूल्याच्या नोकऱ्या निर्माण होतील आणि प्रयोगशाळेत तयार केल्या जाणाऱ्या बीज(Seed) विकासासाठी महाराष्ट्राला जागतिक हब म्हणून स्थान मिळेल.

२.५ नाविन्यपूर्ण पॅकेजिंग आणि डिझाइनिंग –ब्रॅंड कॉल्यू व जागतिक स्पर्धात्मकता वृद्धीगत करण्यासाठी शाश्वत, सुरक्षित व उच्च गुणवत्तेच्या पॅकेजिंग उपाययोजनांवर लक्ष केंद्रित करण्यात येईल. त्यासाठी राज्य शासन आभूषणांच्या पॅकेजिंग क्षेत्रातील संशोधन व विकासाला चालना देण्यासाठी इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ पॅकेजिंग (IIP) सोबत सहकार्य करेल. यामध्ये टॅम्पर-प्रतिरोधक डिझाइन, पर्यावरणपूरक साहित्य आणि प्रमाणीकरणासाठी RFID (Radio-Frequency Identification) आणि ब्लॉकचेनसह स्मार्ट पॅकेजिंग सारख्या नवकल्पनांचा समावेश आहे. उत्पादनाची अखंडता जपण्यात, बाजारपेठेत सुधारणा करण्यात आणि शाश्वतता सुनिश्चित करण्यात पॅकेजिंगाची महत्त्वपूर्ण भूमिका लक्षात घेता, राज्य, ज्वेलरी पॅकेजिंग डिझाइन आणि तंत्रज्ञानात प्रगती करण्यासाठी इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ पॅकेजिंगसह उद्योग कार्यशाळा, अनुदाने आणि इनक्युबेशन कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देईल.

३. कौशल्य विकास व क्षमता वृद्धीचा प्रसार

या धोरणात कौशल्य विकासासाठी व्यापक दृष्टिकोनाचा समावेश असेल, ज्यामुळे महाराष्ट्राच्या रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्रात जागतिक उद्योग मानकांची पूर्तता करण्यासाठी सुसज्ज असलेले अत्यंत कुशल मनुष्यबळ उपलब्ध होईल. या धोरणात संरचित उद्योग-शैक्षणिक सहकार्य, पारंपारिक कारागिरांना कौशल्य प्रदान करणे आणि उत्पादकता आणि नवोन्मेष वाढविण्यासाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा समावेश करणे यावर लक्ष केंद्रित केले जाईल.

३.१ उद्योग-शैक्षणिक भागीदारी मजबूत करणे - इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ जेम्स अँड ज्वेलरी (IIGJ), मुंबई व इतर क्षेत्र-विशिष्ट संस्थासोबत समन्वय करून उद्योग-शैक्षणिक भागीदारी मजबूत केली जाईल. सूक्ष्म अचूक उत्पादन, रत्नशास्त्र, CAD/CAM तंत्रज्ञान व गुणवत्ता नियंत्रण या क्षेत्रात संयुक्त अभ्यासक्रम विकास सुलभ केला जाईल. तसेच संबंधित प्रशिक्षण हे उद्योगाच्या मागणीशी सुसंगत असल्याची खात्री करील. तसेच अनिवार्य शिकाऊ उमेदवारी (Apprenticeship) आराखडा राबवून अर्ध-कुशल कारागीर, ‘पेहचान’ कार्ड धारक व उदयोन्मुख डिझायनर्स यांना अग्रणी असणारे आभूषणे उत्पादक, निर्यातदार व तंत्रज्ञान-आधारित उद्योगांमध्ये काम करण्याचा प्रत्यक्ष अनुभव (Hans-on) मिळेल, ज्यामुळे रोजगारक्षमता व कौशल्यांचे मानकीकरण बळकट होईल.

याव्यतिरिक्त, टियर-२ आणि टियर-३ शहरांमध्ये कुशल कामगारांची उपलब्धता वाढविण्यासाठी, शासन मोठ्या निर्यातदार/किरकोळ विक्रेत्यांच्या मदतीने प्रशिक्षण कार्यक्रमांसाठी कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) निधी वापरेल. शिवाय, जीजेर्डीपीसी, एनएसडीसी सारख्या सर्वोच्च संस्था आणि शैक्षणिक संस्थांच्या मदतीने नाशिक, नागपूर, छत्रपती संभाजीनगर, कोल्हापूर आणि अमरावती यासारख्या शहरांमध्ये स्थानिक तज्ज मंडळ/संकोष तयार करण्यासाठी, प्रादेशिक उत्पादन समूहांना समर्थन देण्यासाठी आणि वारसायुक्त डिझाइन्सना प्रोत्साहन देण्यासाठी नवीन प्रशिक्षण केंद्रे विकसित केली जातील. यामुळे त्यांना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठांपर्यंत पोहोचण्यास आणि जागतिक मान्यता मिळविण्यास मदत होईल.

या उपक्रमाला आणखी गती देण्यासाठी, राज्य शासन, कारागीर-तंत्रज्ञान कौशल्यातील तफावत भरून काढण्यासाठी आणि रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्राकरीता शिघ्रतेने भविष्यासाठी सज्ज मनुष्यबळाची निर्मिती करण्यासाठी प्रशिक्षण पायाभूत सुविधा विकसित करण्यासाठी सार्वजनिक-खाजगी भागीदारीद्वारे सह-निधी मॉडेल्सचा शोध घेईल.

३.२ डिझाइन शाळा व व्यापार संघटनांसोबत जागतिक सहकार्य वाढविणे - जागतिक डिझाइन व उत्पादन उत्कृष्टतेला चालना देण्यासाठी हे धोरण नामांकित आंतरराष्ट्रीय आभूषणे डिझाइन विद्यालय, व्यापार संघटना व नवोन्मेष केंद्रांसोबत सक्रिय सहकार्य प्रस्थापित करेल. यामध्ये प्रमाणपत्र कार्यक्रम समाविष्ट असतील, ज्यामुळे विद्यार्थी व कारागीरांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मान्यताप्राप्त प्रमाणपत्रे प्राप्त होऊ शकतील.

३.३ इंटर्नशिप व अप्रैंटिसशिप कार्यक्रम - मुख्यमंत्री युवा कार्य प्रशिक्षण योजना (CMYKPY) अंतर्गत धोरणात रत्ने व आभूषणे क्षेत्रासाठी तरुणांचा सहभाग व उद्योजकता प्रोत्साहित करण्यासाठी संरचित इंटर्नशिप कार्यक्रम सुरु केला जाईल. यामुळे विद्यार्थी, युवा डिझायनर्स व इच्छुक आभूषणे उद्योजकांना आभूषणे ब्रॅडस्, निर्यातदार संस्था व संशोधन संस्थांमध्ये प्रत्यक्ष प्रशिक्षणाची संधी मिळेल.

याशिवाय, रोजगारक्षमता वाढविण्यासाठी तसेच रत्ने व आभूषणे क्षेत्रातील कुशल मनुष्यबळाची वाढती मागणी पूर्ण करण्यासाठी राज्य शासन सद्यस्थितीतील आणि भविष्यातील उद्योग-विशिष्ट अप्रैंटिसशिप कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देईल. अप्रैंटिसशिप कार्यक्रमाचा कालावधी ६ महिने ते ३ वर्षे राहील व रत्ने कटींग, पॉलिशिंग, आभूषणे डिझाइन व उत्पादन अशा प्रमुख क्षेत्रांमध्ये प्रत्यक्ष प्रशिक्षण दिले जाईल.

३.४ सूक्ष्म, लघु व मध्यम औद्योगिक उपक्रम निर्यातदारांसाठी परदेशी चलन (Forex) व निर्यात-वित्त प्रशिक्षण – रत्ने व आभूषणे निर्यात क्षेत्रातील लघु व मध्यम घटकाची आर्थिक साक्षरता व जोखीम व्यवस्थापन क्षमता बढकट करण्यासाठी धोरणांतर्गत विशेष क्षमता विकास कार्यशाळांची मालिका राबविली जाईल. यामध्ये विशेषत: फॉरेक्स हेंजिंग धोरणे, व्यापार-वित्त यंत्रणा व डायमंड डॉलर अकाउंट्स (DDA) यांच्या प्रभावी वापरासाठी विशेष क्षमता निर्मित कार्यशाळा सुरु करण्यात येईल, ज्यायोगे निर्यातदारांना जागतिक बाजारपेठेत अधिक आत्मविश्वासाने व सक्षमपणे आर्थिक व्यवहार करता येतील.

४. निर्यात प्रोत्साहन

४.१ 'Find your Maharashtra Partner' – रत्ने आणि दागिन्यांसाठी जागतिक केंद्र म्हणून महाराष्ट्राचे स्थान मजबूत करण्यासाठी, राज्य शासन "Find your Maharashtra Partner" हा समर्पित B2B मॅचमेकिंग प्लॅटफॉर्म सुरु करेल. राज्यातील उत्पादक, निर्यातदार व कारागीरांना आंतरराष्ट्रीय खरेदीदार, गुंतवणूकदार आणि व्यापार भागीदारांशी जोडणाऱ्या समर्पित B2B मॅचमेकिंग प्लॅटफॉर्मवर महाराष्ट्राच्या दागिन्यांच्या व्यवसायांचे आभासी प्रदर्शन केले जाईल, ज्यामध्ये तपशीलवार कंपनी प्रोफाइल, उत्पादन प्रतिमा, व्यवसाय प्रस्ताव व थेट संपर्क माहिती समाविष्ट असेल. अखंड B2B मॅचमेकिंग सक्षम करून आणि जागतिक स्तरावर 'मेड इन महाराष्ट्र' दागिन्यांना प्रोत्साहन देऊन, हे प्लॅटफॉर्म निर्यातीच्या संधी वाढवेल, परदेशी गुंतवणूक आकर्षित करेल, उत्पादनामध्ये विविधता आणेल आणि औद्योगिक सहकार्याना चालना देईल.

४.२ देशांतर्गत मेळावे व उद्योग प्रदर्शने - देशांतर्गत बाजारपेठेच्या वृद्धीसाठी B2B आणि B2C सहभाग सुलभ करण्यासाठी, संपूर्ण भारतात राष्ट्रीय आभूषणे प्रदर्शने, खरेदीदार-विक्रेता बैठका आणि उद्योग व्यापार मेळाव्यांमध्ये सहभाग घेण्यास शासन प्रोत्साहन देईल. या कार्यक्रमांमध्ये महाराष्ट्रातील कारागीर, लघु आणि मध्यम उद्योग (SME) उत्पादकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्य उद्योग संघटना, रिटेल फेडरेशन व ज्वेलरी परिषदांसोबत समन्वय साधला जाईल. याव्यतिरिक्त, पारंपारिक व समकालीन डिझाइन्सना वाव देण्यासाठी देशांतर्गत वार्षिक प्रादेशिक "आभूषणे महोत्सव" आयोजित करून व्यापार व ग्राहक जागरूकता वाढविली जाईल.

४.३ आंतरराष्ट्रीय मेळाव्यांमध्ये सहभाग – राज्य शासन जेम्स आणि ज्वेलरी निर्यात प्रोत्साहन परिषद (GJEPC) आणि एमएसएमई निर्यात परिषद यांच्या सहकार्याने प्रमुख आंतरराष्ट्रीय आभूषणे प्रदर्शनांमध्ये

“महाराष्ट्र पॅकेलियन” स्थापन करेल. या उपक्रमामुळे, राज्यातील उत्पादक, डिझायनर व निर्यातदारांना महाराष्ट्राच्या विविध दागिन्यांची कारागिरी, नाविन्यपूर्ण डिझाइन व वारसा तंत्रे जागतिक प्रेक्षकांसमोर मांडण्यासाठी सक्षम व्यासपीठ उपलब्ध होईल.

या व्यतिरिक्त, जागतिक दृश्यमानता वाढवण्यासाठी आणि थेट परकीय गुंतवणूक आकर्षित करण्यासाठी, राज्य शासन मॅनेटिक महाराष्ट्र उपक्रमांतर्गत डिजिटल आणि रिटेल ब्रॅंडिंग आणि मार्केटिंग मोहीम देखील सुरु करणार आहे. यामुळे नैसर्गिक आणि प्रयोगशाळेत तयार केलेल्या हिन्यांच्या उत्पादनांसाठी एक एकीकृत ओळख म्हणून “महा ज्वेलरी” ला प्रोत्साहन मिळेल. एमएसएमईना पॅकेजिंग, कॅटलॉग, डिजिटल सामग्री आणि ब्रॅंड बिल्डिंगसाठी सहाय्य मिळेल.

४.४ भौगोलिक निर्देशांक/ संकेतांक (GI) आणि हेरिटेज ब्रॅंडिंग – राज्य शासन, पैठणी-प्रेरित आकृतिबंध, कोल्हापुरी साज, आदिवासी आभूषणे आणि सांस्कृतिकदृष्ट्या प्रेरित डिझाइन यासारख्या महाराष्ट्राच्या पारंपरिक आभूषणांसाठी भौगोलिक संकेत आणि सामुहिक चिन्हांची ओळख, नोंदणी आणि प्रोत्साहन सुलभ करेल. दस्तऐवजीकरण, उत्पादक नोंदणी आणि अंमलबजावणी यंत्रणा सुलभ करण्यासाठी DPIIT/IP इंडिया, GJEPC आणि उत्पादक संघटनांसोबत उद्योग संचालनालय हे सहकार्याने काम करेल. दृश्यमानता आणि जागतिक आकर्षण मजबूत करण्यासाठी, राज्य-नेतृत्वाखालील ब्रॅंडिंग मोहिमा, आंतरराष्ट्रीय आणि देशांतर्गत व्यापार मेळे आणि अधिकृत डिजिटल प्लॅटफॉर्मद्वारे GI-नोंदणीकृत आणि सामूहिक ब्रॅंडेड उत्पादनांचा प्रचार केला जाईल. संपर्क विस्तार धोरणामध्ये वारसा मूल्य आणि बाजारपेठेतील स्पर्धात्मकता निर्माण करण्यासाठी ओव्हर-द-टॉप (OTT) सहयोग, प्रभावशाली सहभाग आणि जागतिक प्रदर्शनांमध्ये निवडक प्रदर्शने देखील एकत्रित केली जातील.

४.५ MOOWR योजनेचा विस्तार: सीमाशुल्क कायदा, १९६२ च्या कलम ६५ अंतर्गत केंद्रीय अप्रत्यक्ष कर व सीमाशुल्क मंडळ (CBIC) द्वारा अधिसूचित केलेल्या Manufacturing & Other Operations in Warehouse (MOOWR) योजनेद्वारे उत्पादकांना कच्चा माल शुल्कमुक्त आयात करण्याची आणि तयार माल देशांतर्गत विक्रीस मंजूरी मिळेपर्यंत सीमाशुल्क स्थगित ठेवण्याची परवानगी देते. सदर धोरण रत्ने व आभूषणे MOOWR क्षेत्रासाठीची प्रभावी अंमलबजावणी व व्याप्ती वाढविण्यास समर्थन देते. वेअरहाऊसमध्ये उत्पादन व इतर कार्यप्रणाली सुलभ करण्यासाठी आवश्यक तरतुदीचा समावेश/सुलभीकरण केले जाईल. अंमलबजावणीसाठी शासन MOOWR टास्क फोर्स स्थापित करेल ज्यामध्ये महाराष्ट्र शासनाचे अधिकारी, जीजेर्हीपीसी, एमएसएमई निर्यात परिषद, उद्योग तज्ज्ञ व कायदेविषयक तज्ज्ञ यांचा समावेश करेल. या टास्क फोर्स गटाद्वारे संरचित धोरण संवाद अंमलबजावणी आराखडा तयार करेल.

४.६ व्यापार कार्यक्षमता व सुरक्षा सक्षमीकरण – आभूषणांच्या व्यापाराचे कामकाज सुलभ करण्यासाठी व सुरक्षा मजबूत करण्यासाठी प्रमुख आभूषणे समुहांमध्ये उच्च सुरक्षित व्यापार नोड्स स्थापित केले जातील. हे उच्च-सुरक्षा व्यापार नोड्स सुरक्षित व्हॉलिंग, प्रमाणीकरण/चाचणी व जलद मंजुरीसाठी समर्पित केंद्र म्हणून कार्य करतील. जलद व्यापार प्रक्रिया सुनिश्चित करताना मौल्यवान मालमत्तांचे संरक्षण प्रभावीपणे केले जाईल. हे नोड्स व्यापारातील अडथळे कमी करून, पारदर्शकता वाढवतील आणि उच्च-मूल्य आभूषणांच्या निर्यातीसाठी सुव्यवस्थित यंत्रणा उपलब्ध करून देतील.

यापुढील व्यापार कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी आणि निर्यातीतील अडथळे कमी करण्यासाठी, राज्य शासन समर्पित ट्रान्झिट कॉरिडॉर आणि निर्यात लॉजिस्टिक्स पायाभूत सुविधा विकसित करेल. हे कॉरिडॉर प्रमुख समुहांना नागपूरमधील सुरत-मुंबई औद्योगिक कॉरिडॉर, जेएनपीटी आणि मिहान यासारख्या प्रमुख नोड्सशी जोडतील, ज्यामुळे उच्च-मूल्याच्या वस्तूंची जलद आणि सुरक्षित वाहतूक सुनिश्चित होईल.

याव्यतिरिक्त, या समुहांमधून अनुपालन, गुणवत्ता नियंत्रण आणि वेळेवर वितरण यांची सुनिश्चिती करण्यासाठी, प्रमुख समुहांमध्ये छेड्छाड-प्रतिरोधक पैकिंग, बारकोडिंग आणि मूल्यांकन प्रमाणपत्र यासारख्या प्रमाणित सुविधांसह समर्पित निर्यात पॅकेजिंग झोन स्थापित केले जातील. या उपाययोजना व्यापार विश्वासार्हता मजबूत करतील, टर्नअराउंड वेळ कमी करतील आणि महाराष्ट्राचे जागतिक निर्यात केंद्र म्हणून स्थान निश्चित करण्यास मदत करतील.

५. व्यवसाय सुलभता

५.१ सर्वसमावशेक रत्न डेटाबेस — राज्य शासन "सर्वसमावशेक रत्न डेटाबेस" विकसित करेल. डिजिटल संग्रहाद्वारे खाणी, व्यापार जाळे व रत्नशास्त्रीय संशोधन केंद्रांमधील नोंदी एकत्रित ठेवण्यात येतील. हा डेटाबेस रत्न विषयक माहितीचा केंद्रीकृत स्रोत म्हणून कार्य करेल. रत्नांचे मूळ, गुणवत्ता मूल्यांकन, व्यापार इतिहास तसेच वैज्ञानिक संशोधन या विषयी तपशीलवार अंतर्दृष्टी प्रदान करेल. याद्वारे अधिक पारदर्शकता, शोधण्यायोग्यता व सत्यता सुनिश्चित होऊन उद्योगाची विश्वासार्हता बढळकट होईल. रत्नशास्त्रीय संशोधन व प्रमाणन याला आधार मिळेल आणि महाराष्ट्रास नैतिक व डेटा-आधारित रत्न व्यापार क्षेत्रात नवी मानके प्रस्थापित करण्यास सक्षम केले जाईल.

५.२ राज्य-स्तरीय हॉलमार्किंग व प्रमाणन संरचना - ग्राहकांचा विश्वास, उद्योग मानकीकरण व जागतिक बाजारपेठेतील सुसंगतता सुनिश्चित करण्यासाठी धोरणांतर्गत राज्यस्तरीय हॉलमार्किंग व प्रमाणन संरचनेला समर्थन दिले जाईल. सध्या हॉलमार्किंग केवळ सोने आणि चांदी यांकरीता मर्यादित आहे. याव्यतिरिक्त प्लॉटिनम, हिरा व इतर मौल्यवान रत्नांसाठी स्वतंत्र प्रमाणन व्यवस्था IS 15820:2009 नुसार विस्तार समाविष्ट करण्याचे प्रस्तावित आहे.

५.३ रंगीत रत्नांसाठी महाराष्ट्र रत्न श्रेणीकरण व प्रमाणन प्रणाली (MGGCS) — रंगीत रत्नांसाठी महाराष्ट्र रत्न श्रेणीकरण व प्रमाणन प्रणाली हा राज्याचा अग्रणी उपक्रम असून रत्नांचे प्रमाणित, पारदर्शक व वैज्ञानिक मूल्यांकन प्रदान करण्याचा उद्देश आहे. ही प्रणाली व्यापारी, खरेदीदार व गुंतवणूकदारांसाठी रत्नांचे मूल्यांकन करण्यासाठी विश्वसनीय मेट्रिक उपलब्ध करून देईल. या प्रणाली अंतर्गत मुख्य रत्न गुणधर्माचे संख्यात्मक श्रेणीकरण करून स्पष्ट व तुलनात्मक मानक देण्यात येईल. ही प्रणाली GJEPC शी सल्लामसलत करून विकसित केली जाईल.

५.४ समर्पित समन्वय हब - रत्ने व आभूषणे उद्योग विविध समुहामध्ये जसे डायमंड कटींग, सोन्याचे आभूषणे निर्मिती, रत्न प्रक्रिया, यासारख्या विशेषतांसह कार्यरत आहेत. सुलभ संवाद, संसाधन-वाटप व सामूहिक वाढ सुनिश्चित करण्यासाठी एक समर्पित समन्वय हब स्थापित केला जाईल, जो समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी एक व्यासपौठ म्हणून कार्य करेल. यामध्ये समूह प्रतिनिधी व शासन यांच्यातील कर आकारणी व निर्यात धोरणे अशा एकात्मिक आव्हानांवर संपर्क बिंदू म्हणून कार्य करेल. एकाकी स्पर्धेवजी प्रादेशिक सहकार्य वाढवून हे हब राज्यात अधिक समग्र व सुदृढ औद्योगिक परिसंस्था निर्माण करण्यास सहाय्य करेल.

६. वित्तीय व बिगर वित्तीय प्रोत्साहने

पात्रता

सदर धोरणांतर्गत, सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उत्पादन उद्योगांची व्याख्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम-२००६ नुसार असून, खालील तक्त्यानुसार वर्गीकरण निर्दिष्ट केले आहे. सदर अधिनियमांतर्गत

वैधानिक व्याख्येतील त्यानंतरच्या कोणत्याही सुधारणांचा आढावा मंत्रिमंडळ उपसमिती घेईल आणि त्यांच्या निर्णयानुसार धोरणांमध्ये सुधारणा करण्यात येईल.

धोरणांतर्गत तरतुदीच्या निकषांच्या अधीन राहून, प्रचलित सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत ‘प्रथम येणाऱ्यास प्रथम प्राधान्य’ या तत्त्वावर प्रोत्साहनांसाठी घटक पात्र असतील.

झोन वर्गीकरण

झोन १: मुंबई महानगर प्रदेश (MMR) आणि पुणे महानगर प्रदेश (PMR).

झोन २: झोन १ अंतर्गत समाविष्ट नसलेली राज्यातील इतर सर्व क्षेत्रे.

उद्योगाचे वर्गीकरण	राज्यातील संयंत्रे व यंत्रसामग्री मधील गुंतवणूक (रु. कोटीत)	राज्यातील एकूण गुंतवणूक (रु. कोटीत)	राज्यातील प्रत्यक्ष रोजगार (संख्या)
सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	१२५ पर्यंत	-	१०-१००
मोठे उद्योग	किमान १२५	रु. १२५ कोटी - रु.५०० कोटी	१००-२५०
विशाल उद्योग	-	रु. ५०० कोटी - रु.१००० कोटी	२५०-५००
अति विशाल उद्योग	-	रु.१००० कोटीपेक्षा अधिक	५०० पेक्षा अधिक

जर एखादा घटक स्थिर भांडवली गुंतवणूक (FCI) निकष किंवा प्रत्यक्ष रोजगार निकष पूर्ण करत असेल तर तो घटक पात्र ठरेल.

१०० विशाल आणि अति विशाल प्रकल्पांना (झोन १ आणि झोन २ साठी प्रत्येकी ५०) प्रणेता घटकाचा दर्जा दिला जाईल. हे घटक प्राधान्य जमीन वाटप, कालबद्ध मंजुरी आणि कस्टमाईंजड सामुहिक प्रोत्साहन मिळण्यास पात्र असतील. मंत्रिमंडळ उपसमिती मागणीनुसार प्रकल्प संख्येत वाढ करू शकते.

मंत्रिमंडळ उपसमिती राज्यासाठी धोरणात्मकदृष्ट्या महत्वाचे मानल्या जाणाऱ्या निवडक विशाल आणि अति विशाल प्रकल्पांसाठी विशेष प्रोत्साहने मंजूर करू शकते.

६.१ वित्तीय प्रोत्साहने

प्रोत्साहनांची गणना पात्रता निकषांचे पालन करण्याच्या अधीन राहून स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारावर केली जाईल. राज्य शासनाच्या कोणत्याही विभागाने किंवा संस्थेने दिलेली एकूण वित्तीय प्रोत्साहने ही औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदानाच्या मर्यादेत असावेत. राज्य शासनाने निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे झोन-१ मध्ये असलेल्या घटकांसाठी स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या १००% आणि झोन-२ मध्ये असलेल्या घटकांसाठी स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या ११०% प्रमाणात लागू केले जाईल.

६.१.१ पात्र घटकांसाठी वर्गीकरणानुसार वित्तीय प्रोत्साहने

महाराष्ट्रातील पात्र रत्ने आणि आभूषणे घटक ज्यामध्ये निर्यात-केंद्रित घटक (EOUs) समाविष्ट आहेत, त्यांना पुढीलपैकी एका प्रोत्साहन पर्यायाचा लाभ घेता येईल: औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान, भांडवली अनुदान, किंवा निर्यात-केंद्रित घटक प्रोत्साहने

- औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान (IPS) अंतर्गत, पात्र घटकांना दहा वर्षाच्या कालावधीसाठी महाराष्ट्र राज्यात बिलींग केलेल्या आणि वितरित केलेल्या पात्र उत्पादनांच्या पहिल्या विक्रीवर देय असलेल्या एकूण राज्य वस्तु व सेवा कराचा (SGST) १००% परतावा अनुज्ञेय राहील.
- भांडवली अनुदान अंतर्गत, घटकांना त्यांच्या वर्गीकरणानुसार आणि महाराष्ट्र राज्यातील गुंतवणुकीच्या निकषांनुसार खालीलप्रमाणे प्रोत्साहन दिले जाईल:

घटकाचा प्रकार	भांडवली अनुदान आणि कमाल रक्कम *	वितरण आणि वार्षिक मर्यादा	कमाल घटक
सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या २०%, रु. १० कोटी मर्यादित	किमान १० हप्ते, वार्षिक मर्यादा रु.१ कोटी	५००
मोठे	पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या २०%, रु. २५ कोटी मर्यादित	किमान १० हप्ते, वार्षिक मर्यादा रु.२.५ कोटी	५०
विशाल/अतिविशाल	पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या २०%, रु. ५० कोटी पर्यंत	किमान १० हप्ते, वार्षिक मर्यादा रु.५ कोटी	४०
कल्चर्ड मोती/प्रयोगशाळेत तयार केलेले हिरे **	पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या २५%, रु. १० कोटी पर्यंत	स्लॅब-आधारावर (Slab basis), वार्षिक मर्यादा रु.१ कोटी	१००

* जे कमी असेल ते.

**ऑयस्टर बेड्स, वॉटर फिल्ट्रेशन प्रणाली आणि मोती काढणी उपकरणे यासह संयंत्रे आणि यंत्रसामग्रीमधील गुंतवणूक ग्राह्य धरण्यात येईल, परंतु जमीन आणि इमारत वगळण्यात येईल.

भांडवली अनुदान केवळ संयंत्रे आणि यंत्रसामग्रीमधील गुंतवणुकीवरच अनुज्ञेय असेल आणि वाणिज्यिक कार्यान्वयन सुरु झाल्यानंतरच अनुज्ञेय राहील.

- निर्यात-केंद्रित युनिट्ससाठी प्रोत्साहन हे निर्यात-केंद्रिततेचे प्रमाण आणि वार्षिक उलाढालीच्या आधारावर अनुज्ञेय असेल, ज्यास वार्षिक आणि एकूण मर्यादा लागू असेल. प्रोत्साहनाची विशिष्ट टक्केवारी घटकाच्या निर्यात-केंद्रिततेनुसार खालील तपशीलानुसार असेल:

निर्यात-केंद्रित घटक (EOU)	उलाढाल प्रोत्साहने (%)	वार्षिक मर्यादा (रु.)	घटक संख्या मर्यादा (धोरण कालावधीत)
१००% निर्यात-केंद्रित घटक	वार्षिक उलाढालीच्या २%	वार्षिक: ४ कोटी; एकूण: २० कोटी	प्रति जिल्हा १० घटक (एकूण १०० घटक)
५०% पेक्षा जास्त निर्यात-केंद्रित घटक	वार्षिक उलाढालीच्या १%	वार्षिक: २ कोटी; एकूण: १० कोटी	प्रति जिल्हा १० घटक (एकूण १०० घटक)

टीप: या धोरणांअंतर्गत वरील प्रोत्साहन लाभ घेणाऱ्या निर्यात-केंद्रित घटकांना महाराष्ट्र निर्यात प्रोत्साहन धोरण-२०२३ अंतर्गत वाढीव उलाढाली प्रोत्साहनांचा लाभ अनुज्ञेय असणार नाही.

६.१.२ व्याज अनुदान — व्यावसायिक कार्यान्वयनाच्या दिनांकापासून ५ वर्षाच्या कालावधीसाठी बँका/वित्तीय संस्थांकडून स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या अनुषंगाने घेतलेल्या कमाल रु.१० कोटी पर्यंतच्या मुदत कर्जावर दरवर्षी ५% पर्यंत व्याज अनुदान अनुज्ञेय राहील.

प्रत्येक घटकाला संबंधित वित्तीय संस्थांना किमान ७% व्याज द्यावे लागेल. सदर अनुदान एमएसएमईसाठी प्रतिवर्ष कमाल रु.१ कोटी याप्रमाणे रु. ५ कोटीपर्यंत तसेच मोठ्या, विशाल व अति विशाल घटकांसाठी प्रतिवर्ष कमाल रु. २ कोटी याप्रमाणे रु.१० कोटीपर्यंत एकत्रित मर्यादेच्या अधीन असेल.

याकरीताची पात्रता :

- i) २० पट किंवा त्याहून अधिक रोजगार घटक असलेल्या किमान १०० कामगारांसाठी थेट रोजगार निर्माण करणारे घटक किंवा
- ii) महिला उद्योजक, अनुसूचित जाती/जमाती उद्योजक किंवा अपंग व्यक्तींच्या पूर्णपणे मालकीचे घटक, जे त्यांच्या कामगारांपैकी किमान ५०% महिला, अनुसूचित जाती/जमाती व्यक्ती किंवा अपंग व्यक्तींना रोजगार देतात.

६.१.३ वाढीव गुंतवणुकीसाठी प्रोत्साहन - विस्तार, आधुनिकीकरण किंवा विविधीकरण करणाऱ्या विद्यमान पात्र रत्ने आणि आभूषणे घटक या धोरणांतर्गत विहित केलेल्या गुंतवणूक आणि रोजगारासाठी किमान पात्रता मर्यादांच्या अधीन राहून, वाढीव स्थिर भांडवली गुंतवणूकीवर प्रोत्साहन मिळण्यास पात्र असतील.

अतिरिक्त स्थिर भांडवली गुंतवणूक पूर्ण करणारे खालील घटक पात्र असतील:

- अ) घटकाच्या विद्यमान एकूण स्थिर भांडवली गुंतवणूकीमध्ये किमान २५% वाढ किंवा स्थापित क्षमतेत २५% वाढ; आणि
- ब) ना-पर्यवेक्षीय श्रेणीमध्ये किमान २५% अतिरिक्त रोजगार निर्माण करणारे.

प्रोत्साहनांचे स्वरूप आणि प्रमाण हे वाढीव गुंतवणूक आणि रोजगार निर्मितीच्या प्रमाणात असेल आणि ते सक्षम प्राधिकाऱ्यांच्या मान्यतेने अनुज्ञेय होईल.

६.१.४ मुद्रांक शुल्क माफी — पार्कस् मध्ये (इंडियन ज्वेलरी पार्कसह) किंवा समुहामधील नवीन व विस्तारित घटकांना जमीन संपादन करण्यासाठी (भाडेपट्टा हक्क व विक्री प्रमाणपत्र यासह) व मुदत कर्जाच्या उद्देशाने गुंतवणूक कालावधी दरम्यान मुद्रांक शुल्कातून १००% पर्यंत सूट दिली जाईल.

६.१.५ विद्युत शुल्क माफी — पार्कसमधील सर्व पात्र घटकांना (इंडियन ज्वेलरी पार्कसह), विशेष आर्थिक क्षेत्रे आणि १००% निर्यात-केंद्रित घटकांना १० वर्षांसाठी विद्युत शुल्क भरण्यापासून माफी दिली जाईल. वीज शुल्क अधिनियम १९५८ च्या तरतुदीनुसार, आवश्यक ती अधिसूचना ऊर्जा विभागाकडून स्वतंत्रपणे निर्गमित करण्यात येईल.

६.१.६ वीज दर अनुदान - अधिसूचित पार्कस किंवा समुहामधील झोन १ आणि झोन २ मध्ये स्थित घटक कार्यान्वयन सुरु झाल्यापासून तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी अनुक्रमे रु.१ प्रति युनिट आणि रु.२ प्रति युनिट वीज दर अनुदानासाठी पात्र असतील, जे या कालावधीत वापरलेल्या ऊर्जेसाठी किंवा भरलेल्या ऊर्जेसाठी लागू असेल. हे अनुदान भरलेल्या वीज देयकांसाठी अनुज्ञेय असेल आणि त्याच वापरासाठी इतर कोणत्याही वीज-दर अनुदानाशी ओळखरलॅप होणार नाही.

६.१.७ समुह विकास — २० समुहांच्या विकासासाठी ७५% अनुदान (दर वर्षी ४ समुह, प्रत्येक विभागात जास्तीत जास्त ४ समुह), ज्याची मर्यादा कमाल रु.१० कोटी प्रति समुह असेल.

६.१.८ कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी योगदान — राज्य शासन पात्र घटकांमधील नवीन कर्मचाऱ्यांना ३ वर्षांच्या सतत नोकरीच्या अधीन राहून कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी योगदानाच्या ५०% परतफेड करेल. धोरण कालावधीमध्ये कमाल १०० घटकांना प्रत्येकी २०० कर्मचाऱ्यांपर्यंत किंवा एकूण कर्मचाऱ्यांच्या ५०% यापैकी जे कमी असेल ते, इतक्या वार्षिक प्रोत्साहनांचा लाभ अनुज्ञेय असेल.

६.१.९ प्रमाणन आणि चाचणी- एनएबीएल (नेशनल अँक्रेडिटेशन बोर्ड फॉर टेस्टिंग अँड कॅलिब्रेशन लॅबोरेटरीज)-मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळा स्थापन करण्यासाठी कमाल ५ प्रयोगशाळांना प्रत्येकी ५०% अनुदान, कमाल रु.५० लाख मर्यादेत अनुज्ञेय राहील. रत्ने व आभूषणे क्षेत्रासाठी जागतिक प्रमाणित चाचणी/प्रमाणन सुनिश्चित करण्यासाठी या प्रयोगशाळांनी जीजेर्इपीसी मानकांचे पालन करणे आवश्यक आहे.

६.१.१० कौशल्य विकास सहाय्य – महाराष्ट्रातील रत्ने व आभूषणे क्षेत्रात कौशल्य विकास व जागतिक मानकाशी कौशल्य संरेखन साधण्यासाठी, गुबेलिन अँकाडमी, जेमोलॉजिकल इन्स्टिट्यूट ऑफ अमेरिका (GIA), एचआरडी अँटर्वर्प, तसेच रत्नशास्त्र, आभूषणे डिझाइन आणि प्रगत उत्पादनात तज्ज्ञ असलेल्या इतर आघाडीच्या संस्थेमध्ये नोंदणी करणाऱ्या व्यावसायिकांना राज्य शासन प्रति उमेदवार अभ्यासक्रम शुल्काच्या ५०% अनुदान अथवा रु.१ लाख यापैकी जे कमी असेल इतके अनुदान देय करेल. धोरण कालावधीत ही एक-वेळची मदत ५०० उमेदवारांपुरती मर्यादित असेल.

६.१.११ इन-सीटू स्किलिंग - इन-हाऊस इंटर्नशिप किंवा अप्रैटिसशिप कार्यक्रम यशस्वीपणे पूर्ण करणाऱ्या घटकांना धोरण कालावधीत प्रशिक्षण खर्चाच्या २०% प्रतिपूर्ती देय राहील. सदर प्रतिपूर्ती कमाल ३०० उमेदवारांपर्यंत प्रत्येकी रु.२०,००० च्या मर्यादेत अनुज्ञेय असेल.

६.१.१२ डिझाइन स्टुडिओ - नावीन्यपूर्ण व डिजिटल डिझाइन क्षमता वाढविण्यासाठी परवानाधारक डिझाइन, CAD, प्रोटोटाइपिंग सॉफ्टवेअर खरेदीसाठी राज्यातील पात्र ३६ आभूषणे डिझाइन स्टुडिओना रु. १० लाख किंवा खर्चाच्या ५०% पर्यंत, यापैकी जे कमी असेल ते अनुदान देय असेल.

६.१.१३ मेळाव्यांमध्ये सहभाग - राज्य पात्र सुक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम आणि मान्यताप्राप्त रत्ने आणि आभूषणे उद्योग संघटनांना राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय उद्योग शिखर परिषदा, कार्यशाळा, प्रदर्शने आणि नेटवर्किंग कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होण्यासाठी सक्रियपणे प्रोत्साहन आणि सुविधा देईल. या व्यासपीठांचे उद्दिष्ट ज्ञानाची देवाणघेवाण सक्षम करणे, धोरणात्मक सहकार्य वाढवणे व जागतिक आणि देशांतर्गत उद्योगांमधील संबंध मजबूत करणे आहे.

सहभागाला प्रोत्साहन देण्यासाठी, राज्य पात्र खर्चाच्या ५०% पर्यंत आर्थिक सहाय्य प्रदान करेल, जे खालील मर्यादांच्या अधीन असेल:

- देशांतर्गत कार्यक्रम: प्रति घटक रु. १ लाख
- आंतरराष्ट्रीय कार्यक्रम: प्रति घटक रु. ३ लाख

पात्र खर्चांमध्ये सहभाग शुल्क, स्टॉल भाडे, नोंदणी शुल्क, ब्रॅंड विकासासाठी प्रचारात्मक साहित्य, डिजिटल मोहिमा, ई-कॉर्मर्स लिस्टिंग आणि पॅकेजिंग डिझाइन यांचा समावेश आहे. धोरण कालावधीत कोणताही घटक जास्तीत जास्त दोन वेळा प्रोत्साहनांचा लाभ घेऊ शकेल.

रत्ने आणि आभूषणे संघटनांना आंतरराष्ट्रीय व्यापार मेळाव्यांमध्ये महाराष्ट्र पॅकेलियन अंतर्गत सहभागी होण्यासाठी एकूण स्टॉल भाड्याच्या ५०% दराने, प्रतिवर्षी रु. ५ लाख पर्यंत, प्रतिपूर्ती केली जाईल. तथापि, किमान ५ घटकांनी एकत्रितपणे सहभागी होणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्रात कार्यक्रम आयोजित करण्यासाठी संघटनांना खालीलप्रमाणे आर्थिक सहाय्य देखील देईल:

- राष्ट्रीय चर्चासत्रे/प्रदर्शने: रु. १० लाखापर्यंत
- आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रे/प्रदर्शने: रु. २० लाखापर्यंत

जेम्स आणि ज्वेलरी निर्यात प्रोत्साहन परिषद (GJEPC) आणि परदेशातील भारतीय मिशन यांच्या सहकार्याने निर्यात प्रोत्साहन कार्यक्रमांतर्गत निर्यात-केंद्रित समुह ओळखले जातील आणि त्यांना सहाय्य दिला

जाईल. धोरण कालावधीमध्ये प्रतिवर्षी कमाल ५ देशांतर्गत आणि ५ अंतरराष्ट्रीय निर्यात प्रोत्साहन कार्यक्रमांना याद्वारे सहाय्य दिले जाईल.

६.१.१४ हरित ऊर्जा - पार्क किंवा समुहामधील सर्व घटक हे सौर आणि/किंवा इतर अक्षय ऊर्जा प्रणाली स्थापित करण्यासाठी खर्चाच्या २५% प्रमाणात, रु.५० लाखाच्या मर्यादेत हरित ऊर्जा प्रतिपूर्तीसाठी पात्र असतील.

६.१.१५ निर्यात प्रोत्साहन धोरणांतर्गत प्रोत्साहन - पात्र घटकांना निर्यात प्रोत्साहन धोरणांतर्गत प्रोत्साहन मिळू शकते. तथापि, पात्र घटक महाराष्ट्र राज्यात स्थित असले पाहिजे.

६.१.१६ इंटर्नशिप आणि अप्रैंटिसशिप कार्यक्रम — हे धोरण मुख्यमंत्री युवा कार्य प्रशिक्षण योजनेअंतर्गत (CMYKPY) इंटर्नशिप आणि अप्रैंटिसशिप कार्यक्रमाचा लाभ प्रदान करेल.

६.१.१७ ब्रॅडिंग, डिझाइनिंग, पॅकेजिंग-मार्केटिंग — धोरण कालावधीत १०० पेक्षा जास्त कर्मचारी नसलेल्या घटकांसाठी ब्रॅडिंग, डिझायनिंग, पॅकेजिंग मार्केटिंगसाठी केलेल्या खर्चाची ५०% एकवेळ प्रतिपूर्ती कमाल रु.५ लाख मर्यादेत, कमाल १०० कंपन्यांकरीता देय होईल.

६.१.१८ विशेष श्रेणी प्रोत्साहने

समावेशक उद्योजकता अनुदान	महिला उद्योजकांच्या पूर्णपणे मालकीच्या घटकांसाठी एकूण कामगार संख्येपैकी किमान ५०% महिलांना रोजगार देत असल्यास अतिरिक्त ५% भांडवली अनुदान. अनुसूचित जाती/जमाती उद्योजकांच्या किंवा अपंग व्यक्तींच्या पूर्णपणे मालकीच्या घटकांसाठी अतिरिक्त ५% भांडवली अनुदान. येथे एकूण कामगारांपैकी किमान ५०% कामगार हे अनुसूचित जाती/जमाती व्यक्ती किंवा अपंग प्रवर्गातील असणे आवश्यक.
दिव्यांग व्यक्ती (दिव्यांग) रोजगार अनुदान	ज्या रत्ने आणि आभूषणे उद्योगांमध्ये किमान २५% अपंग कर्मचाऱ्यांचा समावेश आहे, त्यांना अतिरिक्त ५% भांडवली अनुदान मिळेल. टीप: समावेशक उद्योजकता अनुदानाचा लाभ घेणारे उद्योग या प्रोत्साहनासाठी पात्र राहणार नाही. कर्मचाऱ्याच्या रुजू होण्याच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत घेतलेल्या प्रशिक्षणासाठी प्रति कर्मचारी रु.५०,००० मर्यादेत कौशल्य विकास खर्चाची १००% प्रतिपूर्ती केली जाईल.

कोणत्याही परिस्थितीत, सर्व धोरणांअंतर्गत, पात्र घटकांना अनुज्ञेय एकूण प्रोत्साहने पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या १२०% च्या मर्यादेत असतील

धोरणाच्या एकूण अर्थसंकल्पीय तरतुदीच्या १% किंवा प्रतिवर्षी रु.१० कोटी पर्यंत यापैकी जे कमी असेल इतका निधी धोरण प्रसिद्धी, सार्वजनिक प्रसार, क्षमता बांधणी, गुंतवणूक प्रोत्साहन, प्रभाव देखरेख, प्रशासकीय खर्च आणि प्रकल्प व्यवस्थापन युनिट (PMU) च्या कामकाजासाठी राखीव ठेवले जाईल.

६.२ बिगर-वित्तीय प्रोत्साहने

६.२.१ एकल खिडकी योजना (मैत्री) — महाराष्ट्र शासन एकल खिडकी गुंतवणूकदार सुविधा कक्ष "मैत्री" द्वारे परवानगी आणि प्रोत्साहन सुविधा प्रदान करेल. रत्न-आभूषणांची अखंड स्थापनेसाठी कार्यान्वयन सुनिश्चित करण्याकरीता व्यवसाय सुलभता (EoDB) अंतर्गत G2B व B2B प्लॅटफॉर्मकरीता सुविधा उपलब्ध करुन देण्यात येतील.

६.२.२ ऑपरेशन्स २४x७ — या धोरणांतर्गत पात्र घटकांना कामगार विभाग व इतर संबंधित प्राधिकाऱ्यांनी निर्दिष्ट केलेल्या सुरक्षा नियमांचे पालन करून २४x७ कामकाजाची परवानगी दिली जाईल.

६.२.३ प्लग-अँड-प्ले सुविधेसाठी पूर्वमंजुरी - प्लग-अँड-प्ले सुविधांंतर्गत (फ्लॅटेड गाळा) वाटप झालेल्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना खालील बाबींसाठी पूर्वमंजुरी देण्यात येईल.

- इमारत आराखडा मंजुरी
- पाणीपुरवठा जोडणी
- वीज जोडणी

६.२.४ वीजपुरवठा — राज्य शासन घटकांना राज्याच्या वैधानिक वीज कपातीतून सूट देईल आणि त्यांना २४x७x२६५ सतत वीजपुरवठा देईल.

६.२.५ ओपन एक्सेस— राज्य शासन घटकांना ओपन एक्सेसद्वारे वीज मिळविण्याची परवानगी देईल. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ क्षेत्रातील सर्व घटकांना सदर महामंडळाद्वारे वीज वितरण केले जाईल.

६.२.६ निरंतर पाणीपुरवठा — महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ यासारख्या कोणत्याही औद्योगिक क्षेत्र विकास प्राधिकरणाच्या क्षेत्रातील घटकांना २४X७ अखंड पाणीपुरवठा सुनिश्चित केला जाईल. शक्य तितक्या प्रमाणात पाण्याची आवश्यकता कमी करण्यासाठी घटक पाण्याचा पुनर्वापर करतील.

६.२.७ पार्कसाठी मिश्र वापर विकास आणि अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक - रत्ने आणि आभूषणे पार्कसाठी महाराष्ट्र माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ नुसार अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक आणि मिश्र-वापर विकास परवानग्या प्रदान केल्या जातील.

७. संस्थात्मक चौकट :

राज्यातील रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्राच्या वाढीच्या संनियंत्रणासाठी आणि महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण -२०२५ च्या सुरक्षीत अंमलबजावणीसाठी एक संस्थात्मक यंत्रणा तयार केली जाईल, जी धोरणाशी संबंधित भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांचे पालन करेल.

प्रचलित महाराष्ट्र औद्योगिक धोरणामधील तरतुदीप्रमाणे उच्चाधिकार समिती आणि मंत्रिमंडळ उपसमितीची रचना व कार्यकक्षा असेल.

तसेच प्रचलित महाराष्ट्र औद्योगिक धोरणामधील तरतुदीप्रमाणे रत्ने आणि आभूषणे धोरणाची अंमलबजावणी आणि प्रगतीचे निरीक्षण करण्यासाठी विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय यांच्या अध्यक्षतेखाली एक धोरण संनियंत्रण युनिट (PMU) कार्यरत असेल. सदर युनिट संबंधित मुद्द्यांवर सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय संनियंत्रण आणि आढावा समितीला देखील सहाय्य करेल. समितीने घेतलेले निर्णय सक्षम स्तरावर शासनाच्या मंजुरीनंतरच अंमलात आणले जातील.

८. केंद्र व राज्य शासनाच्या इतर धोरणे व कार्यक्रम यांचे अभिसरण

या धोरणांतर्गत देण्यात येणारी एकूण प्रोत्साहने पात्र स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या कमाल १२०% च्या मर्यादेत असतील. याव्यतिरिक्त, लाभांची पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी, इतर कोणत्याही क्षेत्र-विशिष्ट किंवा औद्योगिक धोरणातील समान स्वरूपाचे किंवा श्रेणीची प्रोत्साहने या धोरणांतर्गत प्रदान केलेल्या प्रोत्साहनांसह एकत्रित किंवा एकाच वेळी घेतले जाणार नाही.

अ.क्र	योजना/धोरणाचे नाव	विभाग	योजनेअंतर्गत धोरणाचा तपशील
१	मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम (CMEGP)	उद्योग संचालनालय	स्वयंरोजगार असलेल्या व्यक्तींना सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांसाठी कर्ज-संबंधित अनुदान देऊन रोजगार निर्मिती आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येईल.
२	पंतप्रधान विश्वकर्मा योजना	सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालय,भारत सरकार (MoMSME)	कारागिरांना तारणमुक्त कर्ज, कौशल्य प्रशिक्षण, आधुनिक साधने, डिजिटल व्यवहारांसाठी प्रोत्साहने व बाजारपेठेतील दुवे यांच्या माध्यमातून सहाय्य करण्यात येईल.
३	RAMP (Raising & Accelerating MSME Performance)	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग मंत्रालय,भारत सरकार (MoMSME)	कार्यक्षमता सुधारणा बाजारपेठ वृद्धीगत तसेच स्पर्धात्मकता वाढविण्याकरीता सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना व्यापक सहाय्य आणि संसाधने प्रदान करण्यात येतील.
४	आंतरराष्ट्रीय सहकार्य योजना	सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालय,भारत सरकार (MoMSME)	सूक्ष्म,लघु व मध्यम उद्योगांची क्षमता वाढविण्यासाठी तसेच निर्यात बाजारपेठेत प्रवेश करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शने / मेळे / परिषदा / चर्चासत्रे / खरेदीदार-विक्रेता बैठकांद्वारे परदेशात सहभाग सुलभ करण्यात येईल. तसेच त्यांना कृतीयोग्य बाजारपेठ-बुद्धिमत्ता, वस्तू व सेवांच्या निर्यातीमध्ये समाविष्ट असलेल्या विविध खर्चाची प्रतिपूर्ती करण्यात येईल.
५	सूक्ष्म आणि लघु उद्योग-समुह विकास कार्यक्रम (MSE-CDP)	सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालय,भारत सरकार (MoMSME)	सूक्ष्म व लघु उद्योगांची (MSEs) उत्पादकता व स्पर्धात्मकता वाढविण्यासाठी त्यांच्या सर्वसमावेशक वाढीसाठी समूह विकासाचा अवलंब करण्यात येईल.
६	महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक-समुह विकास कार्यक्रम (MSI-CDP)	उद्योग, ऊर्जा,कामगार आणि खनिकर्म विभाग	विशेषत: अविकसित क्षेत्रांमध्ये औद्योगिक समुहाची वाढ आणि स्पर्धात्मकता वाढविण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल.
७	मुख्यमंत्री युवा कार्य प्रशिक्षण योजना (CMYKPY)	कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नाविन्यता विभाग	इंटर्नशिप प्रदान करून बेरोजगार तरुणांची रोजगारक्षमता वाढविण्यात येईल.

जोडपत्र

रत्ने व आभूषणे समूहांमध्ये समाविष्ट असलेल्या क्रियाकलापांची सविस्तर यादी

(अ) पायाभूत सुविधा

- बॉन्डेड वेरहाऊस
- तपासणी केंद्र
- चाचणी प्रयोगशाळा
- डिझाइन कारखाना (CAD आणि CAM)
- रत्नशास्त्र प्रयोगशाळा
- सांडपाणी आणि प्रदूषण नियंत्रण सुविधा
- कच्च्या मालाचे भांडार
- पुनःप्राप्ती (Recovery) युनिट
- सृजनशील रत्न प्रयोगशाळा

(ब) व्यवसाय आणि व्यावसायिक सुविधा

- आंतरराष्ट्रीय बॅंकिंग सुविधा
- सुरक्षित ठेव तिजोरी
- व्यावसायिक शोरूम

(क) सामान्य सुविधा आणि इतर संबंधित उपक्रम

- कार्यालय
- कॉन्फरन्स हॉल / प्रदर्शन हॉल
- पर्यटन क्षेत्र
- हॉटेल्स
- रुग्णालये
- वसतिगृहे
- डे केअर सुविधा
- निवास व्यवस्था

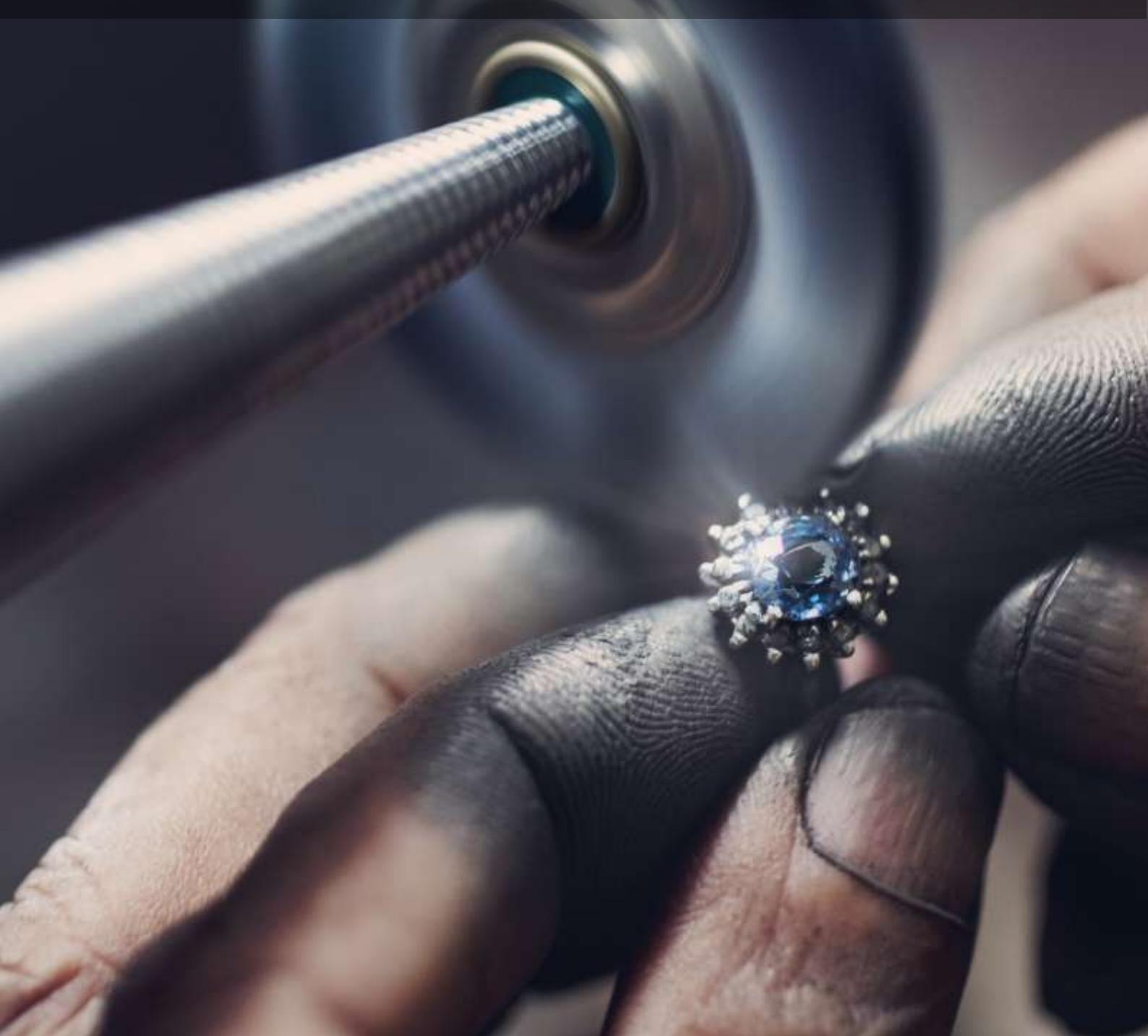
परिशिष्ट-२

INDUSTRIES DEPARTMENT

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

Maharashtra Gems and Jewellery Policy-2025

Contents

	Introduction	-----	2
1.	Advance Infrastructure and Facilities Development	-----	4
2.	Enhance R&D Initiatives	-----	8
3.	Promotion of Skill Development & Capacity Building	-----	9
4.	Export Promotion	-----	10
5.	Ease of Doing Business	-----	11
6.	Fiscal and Non-Fiscal Incentives	-----	12
7.	Institutional Framework	-----	17
8.	Convergence of Other Policies and Programmes of Central & State Government	-----	17

Introduction

The Gems and Jewellery industry is a cornerstone of India's economy, contributing a significant 7% to the nation's GDP. It is a vital sector for international trade, making up 15.71% of India's total merchandise exports and holding the position as the 3rd largest commodity share. In 2024, India was the 8th largest exporter of Gems and Jewellery globally, accounting for 3.2% of the world's total exports. The western region emerged as the primary hub for exports, contributing 74.66% of the total Gems and Jewellery exports during 2022-23.

The Sector in Maharashtra is poised for remarkable growth, with its contribution to India's Gross Value Added (GVA) projected to rise from USD 4 billion in 2022 to USD 6 billion by 2028. Maharashtra's share is expected to expand significantly, with the state's sectoral GVA estimated to reach USD 2 billion, reflecting an annual growth rate of 15%. Of this, USD 1 billion is anticipated to come from exports. The state currently accounts for 18% of India's total GVA in the sector, further reinforcing its position as a leading hub for Gems and Jewellery in the country.

The industrial landscape in Maharashtra reflects the dominance of Micro, Small, and Medium Enterprise (MSMEs) with over 7,000 MSMEs driving economic growth and employment in the sector. Initiatives like the Mega Common Facility Centre (CFC), a Joint Venture between the SEEPZ Authority and the Gems and Jewellery Export Promotion Council (GJEPC), serve as critical hubs for skill development, business facilitation, and overall industry growth. Furthermore, the establishment of a Gold Jewellery Cluster in Nanded under the Maharashtra State Industrial-Cluster Development Program (MSI-CDP) exemplifies the state's commitment to enhancing its manufacturing capabilities.

Mumbai stands out as a Centre of Excellence in the Gems and Jewellery sector. The city is home to the Bharat Diamond Bourse (BDB), the world's largest diamond trading hub, spanning 20 acres. Traditional craftsmanship thrives in Mumbai's Zaveri Bazar, which houses over 10,000 units engaged in handmade jewellery manufacturing, preserving India's rich heritage. Simultaneously, modern consumer preferences are catered to by the Santacruz Electronics Export Processing Zone (SEEPZ), a 111-acre facility specializing in machine-made jewellery production.

Mumbai also serves as a global trade platform for the industry, hosting prestigious events such as the India International Jewellery Show (IIJS) and IIJS Signature. These events attract over 10,000 industry professionals annually, reinforcing the city's status as a global hub for Gems and Jewellery trade.

A. Policy Vision

The Maharashtra Gems and Jewellery Policy 2025 envisions Maharashtra as a global leader in Gems and Jewellery by integrating advanced technology with traditional craftsmanship, fostering innovation, sustainability, and inclusivity. The policy aims to build a future-ready ecosystem by promoting sustainable practices, enhancing skill development, empowering artisans, and attracting investments to establish Maharashtra as a hub for jewellery innovation, manufacturing, and global trade.

B. Policy Objectives

- Attract Rs. 1,00,000 Crore investment by enhancing industry infrastructure
- Generate 5,00,000 new jobs by fostering entrepreneurship and providing targeted training programs for both new entrants and experienced artisans.
- Double the sector's exports, making Maharashtra India's leading Gems and Jewellery export hub.

- Strengthen the Gems and Jewellery sector by transitioning informal businesses into recognized enterprises through regulatory support, financial incentives, and access to formal markets.

C. Policy Validity

This policy will be in force for a period of 5 years from the date of approval or till a new policy is announced.

D. Policy Eligibility

Eligible Units for various incentives offered under Maharashtra Gems and Jewellery Policy-2025: Any legal entity registered as Proprietary, Partnership firm, Cooperative Society, Registered Company under the Companies Act, 2013, Other state organizations, Limited Liability Partnership (LLP), Trusts & Alternate Investment Funds (AIF)* Public Private Partnership (PPP) based projects, Joint Ventures (JVs) or consortium of companies created for the purpose of developing the Small, Large, Mega, Ultra Mega Parks.

* AIF refers to any privately pooled investment fund, (whether from Indian or foreign sources), in the form of a trust or a company or a body corporate or a Limited Liability Partnership (LLP).

Under this policy, “units” holding valid Udyam Registration or Industrial Entrepreneur’s Memorandum (IEM) engaged in jewellery manufacturing, cutting and polishing of gems, packaging and production units will be designated as gems & jewellery units.

Applicable to cut and polished diamonds, polished lab-grown diamonds, gold jewellery (plain+ studded), silver jewellery, polished coloured gemstones, synthetic gemstones, platinum jewellery, imitation jewellery.

The definitions under this policy shall be in accordance with the prevailing Industrial Policy.

E. Execution Pillars

The Maharashtra Gems & Jewellery Policy 2025 is built on a comprehensive strategic framework that strengthens the sector through infrastructure development, innovation and skill enhancement. By fostering industrial clusters, promoting R&D, and integrating digital trade solutions, the policy aims to position Maharashtra as a global leader in Gems and Jewellery manufacturing and exports. Additionally, it emphasizes workforce development, financial accessibility for MSMEs, and inclusive growth, ensuring long-term industry resilience. These strategic pillars will drive economic expansion, attract foreign investments, and reinforce Maharashtra’s reputation as a premier hub for jewellery production and trade.

1. Advance Infrastructure and Facilities Development
2. Enhance R&D Initiatives
3. Promotion of Skill Development & Capacity Building
4. Export Promotion
5. Ease of Doing Business
6. Fiscal and Non-fiscal Incentives
7. Convergence of Other Policies and Programmes of Central&State Government
8. Institutional Framework

1. Advance Infrastructure and Facilities Development

The Maharashtra Gems & Jewellery Policy prioritizes infrastructure and facilities development as a core strategy to elevate the state's position as a global hub for jewellery manufacturing and trade. By fostering state-of-the-art industrial parks, specialized clusters and digital trade hubs, the policy aims to create a seamless, well-connected, and advanced ecosystem for jewellery businesses. This integrated approach will enable cost efficiencies, attract domestic and foreign investments, and enhance the global competitiveness of the sector.

1.1 India Jewellery Park Mumbai, Navi Mumbai

The Government of Maharashtra, in collaboration with the Gem & Jewellery Export Promotion Council (GJEPC), is committed to establishing a robust ecosystem for the Gems and Jewellery sector by providing state-of-the-art infrastructure and policy support. A key initiative in this strategy is the development of India Jewellery Park Mumbai (IJPM) in Navi Mumbai, envisioned as a catalyst for industrial growth and global competitiveness.

Situated in the heart of the Mahape industrial area, the Government of Maharashtra has allocated a 21-acre plot to house the Jewellery Park. Designed to be a one-stop destination for jewellery manufacturers, it will offer essential amenities such as a Customs office, effluent treatment plant, centralized vaulting system, and other allied facilities. These integrated services will not only streamline production but also enhance efficiency within the sector.

Recognizing the industry's potential, this ambitious initiative is expected to generate over 1,00,000 new jobs and strengthen its position as a powerhouse in jewellery manufacturing and exports. The project represents a major economic milestone with an estimated investment of Rs. 50,000 Crore. By integrating cutting-edge infrastructure and world-class facilities, the Jewellery Park will serve as a comprehensive ecosystem for jewellery manufacturing, offering end-to-end services under one roof. This includes state-of-the-art security systems, logistics support, gold refineries, advanced machinery, and auxiliary services, ensuring a seamless production and export process.

The objective of the Jewellery Park is to create a seamless, export-driven ecosystem that caters to the entire value chain from raw material sourcing and precision manufacturing to global trade facilitation. By enabling MSMEs and large enterprises to operate within a modern, well-connected environment, the park will boost employment generation and attract Foreign Direct Investment (FDI) from international jewellery brands, manufacturers, and logistics providers.

1.2 Bharat Diamond Bourse (BDB), Mumbai

Bharat Diamond Bourse (BDB), located in Bandra Kurla Complex (BKC), Mumbai, is the world's largest diamond trading hub. Spanning 20 acres with a constructed area of 2 million sq. ft., BDB comprises of 9 interconnected towers housing 2,500 offices. It provides employment to approximately 60,000 individuals and is dedicated to the sales, marketing, and trading of rough and polished diamonds.

Key Highlights of BDB:

- **India Diamond Trading Centre (IDTC):** A Special Notified Zone (SNZ) spread across 4,000 sqft with nine fully equipped viewing rooms and conference halls for rough diamond exhibitions and auctions.
- **Kimberley Process Compliance:** India trades rough diamonds with 54 out of 82 participant countries. BDB issues approximately 20,000 Kimberley Process (KP) certificates annually, ensuring compliance with international standards.

- **Customs and Clearing Agents Presence:** Facilitates seamless diamond trading operations.
- **Vault Facilities:** 4 vaults, including a dedicated customs vault and larger vaults housing ~24,500 safe deposit lockers for traders and BDB members.
- **Advanced Security System:** A dedicated security team of over 500 personnel manages access control, frisking, 3,500 CCTV cameras, fire and medical security, IT infrastructure, and a 10,000 sq. ft. command centre.
- **Strategic Location:**
  - Jewellery manufacturing hubs in SEEPZ Mumbai, Zaveri Bazaar, and other clusters
  - Direct international flights for major mining companies

1.3 Santacruz Electronics Export Processing Zone (SEEPZ), Mumbai

Complementing BDB's role as a premier trading hub, the Santacruz Electronics Export Processing Zone (SEEPZ), located in Mumbai, is one of India's most prominent Special Economic Zones (SEZs) and a leading hub for gem and jewellery exports. Established in 1973, SEEPZ spans over 111 acres and houses more than 400 industrial units, of which nearly 170 are engaged in gems and jewellery manufacturing and exports. It contributes to over 30% of India's total jewellery exports and provides employment to more than 35,000 skilled workers. SEEPZ offers world-class infrastructure, secure premises, and a conducive ecosystem for manufacturing, hallmarking, and value-added services, making it a critical pillar of Maharashtra's gems and jewellery sector.

Key Highlights of SEEPZ:

- **Fiscal Incentives & Tax Benefits:**
  - Units enjoy 100% income tax exemption on export income for the first five years, followed by 50% for the next five years under Section 10AA of the Income Tax Act.
  - Duty-free imports of capital goods, raw materials, and consumables are allowed.
- **Infrastructure & Connectivity:** SEEPZ offers comprehensive facilities, including banking, postal services, canteens, medical facilities, and high-quality roads. Strategic location ensures proximity to the international airport and major seaports, enabling seamless logistics for export and import.
- **Security & Compliance:** Operates as a high-security zone with regulated entry; permanent gate passes for employees and permits for visitors. Units comply with national and international standards for manufacturing and exports.
- **Sustainability Initiatives:** Encourages solar power integration for common area electricity and implements environmental and resource conservation measures to reduce impact.
- **Development & Modernization:**
  - Ongoing infrastructure upgrades and refurbishment projects enhance operational efficiency.
  - Supports collaborative development initiatives for knowledge-sharing and capacity building among SEZ units.

Together, BDB and SEEPZ form a globally competitive value chain for the gems and jewellery sector in Maharashtra. While BDB housing the world's largest diamond exchange, facilitates international trade, marketing, and distribution of rough and polished diamonds, SEEPZ provides the manufacturing and export backbone through its ecosystem of production and value addition. This synergy between trading and manufacturing hubs enables Maharashtra to maintain its leadership position in global gems and jewellery markets.

New Initiatives

These premier global centres offer state-of-the-art facilities, robust security, and strategic industry positioning. Together, they serve as critical centres for **trading, manufacturing, sales, and marketing of rough and polished diamonds and jewellery**. However, with increasing competition from emerging diamond and export hubs globally, it is imperative for both BDB and SEEPZ to evolve and reinforce their competitive advantage. To ensure continued global relevance and transform Mumbai into a next-generation hub for diamonds, jewellery, and high-value exports, the Maharashtra Gems & Jewellery Policy propose the following strategic initiatives:

- **Carbon-Neutral Hubs:** Transform BDB and SEEPZ into carbon-neutral and environmentally sustainable centres through renewable energy adoption, green building practices, effective waste management, and eco-conscious infrastructure. Collaborations with global sustainability organizations and industry bodies will set new standards for responsible operations.
- **Emerging Technology Integration:** Deploy AI, blockchain, IoT, smart manufacturing, and digital platforms across trading, certification, logistics, and production to enhance security, transparency, operational efficiency, and global competitiveness.
- **Women in Gems, Jewellery & Exports:** Launch specialized skilling, mentoring, and employment initiatives for women artisans and professionals in diamonds, jewellery and allied sectors to strengthen workforce diversity and inclusivity.
- **Inclusion of Lab-Grown & Innovative Units:** Broaden the ecosystem to include lab-grown diamond players, 3D-printed jewellery, prototyping, and other innovative manufacturing units, attracting new investment and diversifying export potential.
- **Global Market Enablement:** Strengthen international market access by connecting enterprises with global buyers, trade fairs, and export facilitation programs, reinforcing Mumbai's position as a premier global trading and manufacturing hub.
- **Skill Development & Knowledge Sharing:** Establish training, R&D, and innovation centres within BDB and SEEPZ to support SMEs, upgrade product quality, drive design innovation, and ensure competitiveness in global markets.

To further catalyze industrial growth and incentivize investment in world-class infrastructure, the Maharashtra Gems & Jewellery Policy proposes enhanced development norms for sectoral hubs. FSI of up to 4 may be provided for the India Jewellery Park Mumbai (IJPM) in Navi Mumbai.

1.4 Cluster Development – The Maharashtra Gems & Jewellery Policy adopts a strategic approach to cluster development by integrating national and state-level programmes. These provide a structured framework to enhance industrial clusters through infrastructure upgrades, technological advancements, and collaborative business ecosystem. In addition to reinforcing existing clusters, the policy prioritizes the development of new clusters in Navi Mumbai, Nashik, Nagpur, Chhatrapati Sambhaji Nagar, Kolhapur-Sangali and Amravati.

These new clusters are strategically planned to address industry gaps, cater to regional manufacturing strengths, and support the formalization of unorganized players.

Within clusters, the policy encourages the development of Common Facility Centres (CFCs) which will serve as centralized hubs offering critical services such as hallmarking, testing labs, secure vaulting, and digital sales support, enabling businesses to enhance operational efficiency and meet international quality standards.

An indicated list of activities included in Gems & Jewellery clusters can be found in the Annexure.

The policy will also facilitate the establishment of dedicated design studios to support artisans, independent designers, and jewellery manufacturers in enhancing creativity and innovation. By offering a collaborative space, these studios will help small and mid-sized jewellery businesses access high-quality design resources that are otherwise expensive. These studios will also empower women entrepreneurs and young designers, foster new talent and enable them to compete in both domestic and global markets.

1.5 Plug-and-Play Facilities (Flatted Gala) - The policy will support Plug-and-Play Facilities, offering ready-to-use workspaces with essential infrastructure, enabling businesses to start operations immediately. These facilities will cater to startups and MSMEs by providing flexible rental options, reducing entry barriers, and fostering innovation. These facilities will help optimize land use by offering MSMEs seamless access to markets, suppliers, and ancillary services.

For MSMEs inside clusters, additional FSI up to 200% shall be admissible or as per the Local Development Control Regulations (DCR) norms, whichever is higher, excluding in Agriculture Zone, NDZ, or any other special zone, declared by Urban Development Department, where the maximum Additional Floor Space Index limit shall remain applicable as per prevailing Development Control Regulations.

In **Zone I areas** comprising the Mumbai Metropolitan Region (MMR) and Pune Metropolitan Region (PMR), additional FSI of up to **200%** shall be admissible on payment of a premium at **50% of the prevailing rate** prescribed in the respective Development Control and Promotion Regulations (DCPRs). In **Zone II areas**, covering the rest of Maharashtra, additional FSI of up to **200%** shall be admissible **without levy of premium**.

1.6 Digital Trade Hubs – The policy will facilitate the establishment of digital trade hubs to connect local artisans and MSMEs with domestic and international buyers in trading clusters. These hubs will be created in alignment with GJEPC.

1.7 Local Sourcing Centres - Clusters will incorporate local sourcing centres to ensure the easy availability of precious metals, gemstones, and essential materials for artisans and manufacturers. By minimizing dependency on intermediaries and reducing procurement costs, these centres will help strengthen local supply chains and support artisans in accessing high-quality raw materials at competitive prices.

1.8 Warehouse Facilities - To enhance logistics and inventory management in Maharashtra's Gems and Jewellery sector, the policy will promote the development of dedicated warehousing facilities within new and existing clusters, as well as at key transit points such as ports, airports, and trading zones. These warehouses will provide secure, climate-controlled storage for precious metals, gemstones, and finished jewellery, ensuring optimal preservation and risk mitigation for high-value assets.

1.9 Last-Mile Connectivity - New Gems and Jewellery clusters will be strategically planned with dedicated connectivity and logistics corridors to enhance supply chain efficiency. This

includes last-mile connectivity, upgraded road networks, and seamless integration with key ports, airports, and trading hubs. These measures will reduce transit time, lower transportation costs, and improve the overall competitiveness of Maharashtra's Gems and Jewellery sector.

2. Enhance R&D Initiatives

For Maharashtra's Gems and Jewellery sector to stay at the forefront of global innovation, the policy prioritizes Research and Development (R&D) as a key driver of industry transformation. By fostering collaboration between research institutes, industry leaders, and technology hubs, the state will focus on advanced materials, cutting-edge manufacturing techniques, and sustainable practices.

2.1 Material Science & Sustainable Innovation - Maharashtra's policy will prioritize advancements in material science to enhance the sustainability and efficiency of the Gems and Jewellery sector. Research will focus on natural and lab-grown diamonds, with AI-driven grading, precision-cutting technology, and blockchain traceability to improve trade transparency. Precious metals like gold, silver, platinum, and titanium will be refined using ethical and recycled methods to reduce environmental impact. Additionally, cultured pearls will see innovation in drought-resistant farming, genetic research for high-yield pearl oysters, and eco-friendly inland cultivation methods to expand production beyond coastal regions.

2.2 Technology-Driven Manufacturing & Customization - To stay ahead in jewellery innovation, Maharashtra will encourage the adoption of cutting-edge manufacturing technologies across different jewellery segments. Fashion and imitation jewellery will benefit from research in biodegradable materials, 3D printing, CAD modelling, and Augmented Reality (AR) for smart jewellery applications. The policy will also focus on heritage gemstones and cultural jewellery gemstones, ensuring that artisanal techniques are blended with modern digital tools to preserve cultural craftsmanship while meeting contemporary market demands.

2.3 Quality Assurance & Consumer Trust - Ensuring product authenticity and quality assurance will be a key focus, with investments in advanced testing and certification facilities across major jewellery clusters. These centres will incorporate sophisticated grading systems, provenance tracking, and traceability solutions to authenticate diamonds, pearls, rare gemstones, and precious metals. Maharashtra will collaborate with leading gemmological institutes, global standards bodies, and research organizations to enhance certification credibility. Strengthening these efforts will boost consumer trust, enable international market expansion, and establish Maharashtra as a reliable sourcing hub for high-quality certified jewellery.

Further, to ensure transparency, traceability and security across the Gems and Jewellery value chain, the Government of Maharashtra will establish a blockchain-based industry ledger through a Public Private Partnership with the Bharat Web3 Association (BWA) and GJEPC.

This permissioned blockchain will record transactions from mining to retail, enabling instant QR/Jewel ID-based verification of origin, ethical sourcing, and certification. This system will reduce counterfeiting, improve compliance, and enhance consumer trust, aligning Maharashtra with global best practices in traceable luxury goods.

2.4 Emerging Markets & Industry Diversification - To drive innovation and expand the industry's market reach, Maharashtra will invest in research for synthetic gemstones, including lab-grown emeralds, sapphires, and rubies, along with synthetic diamonds for jewellery and industrial applications. This initiative will position the state as a leader in high-quality, cost-effective, and ethical alternatives. Furthermore, the policy will promote

sustainable gemstone alternatives, supporting responsible mining practices, conflict-free sourcing, and carbon-neutral production methods to align with global sustainability standards.

To strengthen the reduction of import dependence and build local capacity in the lab-grown diamond value chain, the Government of Maharashtra will incentivize startups and MSMEs to establish seed manufacturing units within a dedicated micro-cluster at the India Jewellery Park Mumbai (IJPM), Navi Mumbai.

The cluster will be supported through financial incentives, regulatory facilitation, and targeted training programs to accelerate indigenous innovation and production. This initiative will lower manufacturing costs, enhance self-reliance, generate high-value jobs, and position Maharashtra as a global hub for lab-grown diamond seed development.

2.5 Innovative Packaging and Designing - The Government of Maharashtra will collaborate with the Indian Institute of Packaging (IIP) to promote R&D in jewellery packaging, focusing on sustainable, secure, and luxury packaging solutions that enhance brand value and global competitiveness. This includes innovations like tamper-proof designs, eco-friendly materials, and smart packaging with Radio-Frequency Identification (RFID) and blockchain for authentication. Given the critical role of packaging in preserving product integrity, improving marketability, and ensuring sustainability, the state will support industry workshops, grants, and incubation programs with IIP to drive advancements in jewellery packaging design and technology.

3. Promotion of Skill Development & Capacity Building

The policy will take a comprehensive approach to skill development, ensuring that Maharashtra's Gems and Jewellery sector has a highly skilled workforce equipped to meet global industry standards. The strategy will focus on structured industry-academia collaboration, upskilling traditional artisans, and integrating modern technology into training programmes to enhance productivity and innovation.

3.1 Strengthening Industry-Academia Partnership - A key initiative will be strengthening industry-academia partnerships by working closely with Indian Institute of Gems & Jewellery (IIGJ) Mumbai and other sector-specific institutions. The policy will facilitate joint curriculum development in areas such as precision manufacturing, gemmology, Computer-Aided Design / Computer-Aided Manufacturing (CAD/CAM) technology, and quality control, ensuring that training aligns with industry demands. Additionally, the introduction of a mandatory apprenticeship framework will enable semi-skilled artisans, Pehchan Card holders, and emerging designers to gain hands-on experience with leading jewellery manufacturers, export houses, and technology-driven enterprises, thereby improving employability and standardizing skills.

Additionally, to expand skilled workforce availability in Tier-2 and Tier-3 cities, the Government will channel Corporate Social Responsibility (CSR) funds towards training programmes with support from large exporters/retailers. Moreover, with the help of apex bodies such as GJEPC, National Skill Development Corporation (NSDC), and academic institutions, new training centres will be developed in cities such as Nashik, Nagpur, Chhatrapati Sambhaji Nagar, Kolhapur, and Amravati to build local talent pools, support regional manufacturing clusters and promote heritage designs helping them reach international markets and gain global recognition.

To further accelerate this initiative, the State will explore co-funding models through Public-Private Partnerships (PPP) to develop training infrastructure, aiming to bridge the artisan-technology skill gap and rapidly build a future-ready workforce for the Gems and Jewellery sector.

3.2 Expanding Global Collaboration with Design Schools and Trade Organizations -

To drive global design and manufacturing excellence, the policy will actively collaborate with renowned international jewellery design schools, trade organizations, and innovation hubs. This will include certification programmes, enabling students and artisans to obtain internationally recognized credentials.

3.3 Internship & Apprenticeship Programmes -

Under Chief Minister's Yuva Karya Prashikshan Yojana (CMYKPY), the policy will introduce an Internship Programme to encourage youth participation and entrepreneurship in the Gems and Jewellery sector. This initiative will provide structured training opportunities for students, young designers, and aspiring jewellery entrepreneurs, enabling them to gain hands-on experience with top jewellery brands, export houses, and research institutes.

Further, to enhance employability and meet the growing demand for skilled artisans in the Gems and Jewellery sector, the Government shall promote apprenticeship programmes aligned with current and future industry requirements. The apprenticeship programme will range from 6 months to 3 years, offering hands-on training in key areas such as gem cutting, polishing, jewellery design, and manufacturing.

3.4 Forex & Export Finance Training for MSME Exporters -

To strengthen financial literacy and risk management capabilities among Small and Medium-sized enterprises (SMEs) operating in the diamond and jewellery export sector, the policy will introduce a series of specialized capacity-building workshops focused on critical areas such as forex hedging strategies, trade finance mechanisms, and the effective utilization of Diamond Dollar Accounts (DDA), equipping exporters with the necessary financial tools to navigate global markets with greater confidence.

4. Export Promotion

4.1 Find Your Maharashtra Partner -

To strengthen Maharashtra's position as a global hub for Gems and Jewellery, the Government will introduce "**Find Your Maharashtra Partner**," a dedicated B2B matchmaking platform connecting local manufacturers, exporters, and artisans with international buyers, investors, and trade partners. This initiative will provide virtual showcases of Maharashtra's jewellery businesses, including detailed company profiles, product images, business proposals, and direct contact information. By enabling seamless B2B matchmaking and promoting 'Made in Maharashtra' jewellery on the global stage, this platform will enhance export opportunities, attract foreign investment, diversify product offerings and foster industrial collaborations.

4.2 Domestic Fairs and Industry Showcases -

To support the growth of the domestic market and facilitate B2B and B2C engagement, the policy will encourage participation in national jewellery exhibitions, buyer-seller meets, and industry trade fairs across India. The state will work with industry associations, retail federations, and jewellery councils to promote Maharashtra-based artisans, SMEs, and manufacturers at these events. Additionally, annual regional jewellery festivals will be organized to highlight traditional and contemporary designs, fostering domestic trade and consumer awareness.

4.3 Participation in International Fairs -

The Government of Maharashtra, in collaboration with GJEPC (Gems & Jewellery Export Promotion Council) and MSME Export Councils, will establish a "Maharashtra Pavilion" at major international jewellery exhibitions. This initiative will provide local manufacturers, designers, and exporters with a platform to showcase Maharashtra's diverse jewellery craftsmanship, innovative designs, and heritage techniques to a global audience.

Moreover, to boost global visibility and attract FDI, the Government will also launch a digital and retail branding and marketing campaign under the Magnetic Maharashtra initiative. This

will promote “Maha Jewellery” as a unified identity for natural and lab-grown diamond products. MSMEs will receive support for packaging, catalogues, digital content, and brand building.

4.4 Geographical Indications (GI) & Heritage Branding - The State will facilitate the recognition, registration, and promotion of Geographical Indications (GI) and collective marks for Maharashtra’s traditional jewellery, such as Paithani-inspired motifs, Kolhapuri Saaj, tribal ornaments, and culturally inspired designs. The Directorate will work in collaboration with DPIIT/IP India, GJEPC, and producer associations to facilitate documentation, producer enrolment, and enforcement mechanisms. GI-registered and collectively branded products will be promoted through State-led branding campaigns, international and domestic trade fairs, and official digital platforms to strengthen visibility and global appeal. The outreach strategy will also integrate Over-The-Top (OTT) collaborations, influencer engagement, and curated showcases at global exhibitions to build heritage value and market competitiveness.

4.5 MOOWR Scheme Expansion: The Manufacture and Other Operations in Warehouse (MOOWR) scheme, introduced by the Central Board of Indirect Taxes and Customs (CBIC) under Section 65 of the Customs Act, 1962, allows manufacturers to import raw materials duty-free and defer customs duties until the finished goods are cleared for domestic sale. The policy advocates for the inclusion of Gems and Jewellery under MOOWR provisions to facilitate seamless duty-free operations. The Government of Maharashtra proposes a MOOWR Task Force (comprising GoM officials, GJEPC, MSME Export Councils, industry leaders, and legal experts) to drive structured policy dialogue and implementation strategies.

4.6 Enabling Trade Efficiency and Security – To streamline jewellery trade operations and strengthen security, the policy will establish ‘Secure Nodes’ within key jewellery clusters. These high-security trade zones will serve as dedicated hubs for secure vaulting, authentication, and rapid clearance, ensuring that valuable assets are safeguarded while facilitating faster trade processing. These nodes will reduce trade barriers, enhance transparency, and provide a streamlined mechanism for high-value jewellery exports.

To further enhance trade efficiency and reduce export bottlenecks, the Government will develop dedicated transit corridors and export logistics infrastructure. These corridors will connect key clusters with major nodes such as the Surat–Mumbai Industrial Corridor, Jawaharlal Nehru Port Trust (JNPT), and Multi-modal International Cargo Hub and Airport at Nagpur (MIHAN), ensuring faster and safer movement of high-value goods.

Additionally, dedicated export packaging zones with standardized facilities such as tamper-proof packing, barcoding and valuation certification will be established within major clusters to ensure compliance, quality control, and timely dispatch from these clusters. These measures will strengthen trade reliability, reduce turnaround time, and support Maharashtra’s positioning as a secure and efficient global export hub.

5. Ease of Doing Business

5.1 Comprehensive Gemstone Database - The Government will facilitate a "Comprehensive Gemstone Database," a digital repository that consolidates records from mines, trade networks, and gemmological research centres. This database will serve as a centralized source of gemstone information, offering detailed insights into gem origins, quality assessments, trade histories, and scientific research. By ensuring greater transparency, authenticity, and traceability, this initiative will strengthen industry credibility, support gemmological research and certification, and enable Maharashtra to set new standards in ethical and data-driven gemstone trading.

5.2 State-Level Hallmarking & Certification Framework - Policy will support a State-level hallmarking and certification framework to ensure consumer trust, industry standardization, and global market compatibility. Currently only gold and silver fall under Hallmarking. The policy proposes an expansion beyond these two precious metals to include platinum, diamond and others, aligning with IS 15820:2009.

5.3 Maharashtra Gemstone Grading and Certification System (MGGCS) for Coloured Stones - The MGGCS is a pioneering initiative aimed at providing a standardized, transparent, and scientific assessment of gemstones. This system ensures that traders, consumers, and investors have a reliable metric to evaluate gemstones. The MGGCS framework translates key gemstone attributes into a numerical grading scale, offering a clear and comparative standard. The system will be developed in consultation with GJEPC.

5.4 Dedicated Coordination Hub – The Gems and Jewellery industry operates in multiple scattered clusters, each specializing in different aspects such as diamond cutting, gold jewellery crafting, and gemstone processing. To ensure smooth communication, resource sharing, and collective growth, the policy will establish a single dedicated coordination hub. The hub will also serve as a platform for problem-solving, where cluster representatives can collaborate on common challenges such as regulatory compliance, taxation, and export policies. By fostering regional cooperation instead of isolated competition, Maharashtra can create a more holistically developed sector.

6. Fiscal and Non Fiscal Incentives Eligibility

For the purpose of this Policy, the definition of Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises (MSMEs) is adopted from the MSMED Act, 2006 and specified in the classification table below. Any subsequent amendments to the statutory definition under the Act shall be reviewed by the State Cabinet Sub-Committee and may, at its discretion, be adopted under this Policy.

Enterprises shall be eligible for incentives under the prevailing Package Scheme of Incentives (PSI) on a ‘first-come, first-serve’ basis, subject to the criteria prescribed in this Policy.

Classification of Zones

Zone-I: Mumbai Metropolitan Region (MMR) and Pune Metropolitan Region (PMR).

Zone-II: All other areas of the State not covered under Zone-I.

Enterprise Classification	Plant & Machinery Investment in Maharashtra (Rs. Crore)	Total Investment in Maharashtra (Rs. Crore)	Direct Employment in Maharashtra (Nos.)
MSME	Up to 125	-	10 - 100
Large	Min. 125	>125 - 500	100 - 250
Mega	-	>500 - 1,000	250 - 500
Ultra Mega	-	Above 1,000	500+

A Unit shall qualify as an Eligible Unit if it fulfils either the Fixed Capital Investment (FCI) criterion **OR** the Direct Employment criterion.

100 Mega and Ultra Mega Units (50 each for Zone-I & Zone-II) shall be designated as Anchor Units. Such units shall be eligible for priority land allotment, time-bound clearances, and customised incentive packages. The Cabinet Sub-Committee may increase the number of projects as per the demand.

The Cabinet Sub-Committee may approve specially tailored incentive packages for select Mega and Ultra-Mega projects deemed strategically important to the State.

6.1 Fiscal Incentives

Incentives shall be calculated on the basis of Fixed Capital Investment (FCI) and shall be subject to compliance with all applicable eligibility criteria. The aggregate fiscal incentives extended by any department or agency of the State Government shall not exceed the Industrial Promotion Subsidy (IPS) ceiling, which shall be applied as a percentage of eligible FCI—100% for units located in Zone I and 110% for units located in Zone II, as specified by the State Government.

6.1.1 Category-wise Financial Incentives for Eligible Units

Eligible Gems and Jewellery Units in Maharashtra, including Export Oriented Units (EOUs), shall be entitled to **one of the following incentive options:** Industrial Promotion Subsidy (IPS), Capital Subsidy, or Export-Oriented Unit (EOU) Incentives

- Under **Industrial Promotion Subsidy (IPS)**, eligible units shall receive **100% of Gross SGST** payable on the first sale of eligible product(s) billed and delivered within Maharashtra, for a period of **ten years**.
- Under **Capital Subsidy**, incentives shall be provided to units based on their category and the level of investment **within the state of Maharashtra**, as detailed below:

Unit Type	Capital Subsidy & Maximum Amount*	Disbursement & Annual Ceiling	Maximum Units
MSME	20% of eligible FCI, up to Rs.10 Crore	Minimum 10 instalments, annual ceiling Rs.1 Crore	500
Large	20% of eligible FCI, up to Rs.25 Crore	Minimum 10 instalments, annual ceiling Rs.2.5 Crore	50
Mega/Ultra-Mega	20% of eligible FCI, up to Rs.50 Crore	Minimum 10 instalments, annual ceiling Rs.5 Crore	40
Cultured Pearl/ Lab Grown Diamond**	25% of eligible FCI, up to Rs.10 Crore	Slab basis, annual ceiling Rs.1 Crore	100

*whichever is lower

**investments in plant and machinery, including oyster beds, water filtration systems, and pearl harvesting equipment, but shall exclude land and building.

The Capital Subsidy shall be admissible exclusively on investments in plant and machinery and shall be applicable only after the commencement of commercial operations.

- Incentives for **Export Oriented Units** shall be admissible based on the degree of export orientation and annual turnover, subject to applicable annual and overall ceilings. The specific percentage of incentive varies according to the unit's export orientation, as detailed below:

EoU Type	Turnover Incentive (%)	Ceilings (Rs.)	Unit Limit (Policy Period)
100% EOU	2% of annual turnover	Annual: 4 Crore; Overall: 20 Crore	10 units per district (overall 100 units)
>50% EOU	1% of annual turnover	Annual: 2 Crore; Overall: 10 Crore	10 units per district (overall 100 units)

Note: EOUs availing incentives under this provision shall not be entitled to claim incremental turnover incentives under the Maharashtra Export Promotion Policy,2023.

- 6.1.2 Interest Subsidy** – An interest subsidy of up to **5% per annum** shall be provided on term loans from banks/financial institutions sanctioned against **Fixed Capital Investment (FCI)**, for a period of **five years from the date of commencement of commercial operations**.

Each unit shall bear a **minimum interest burden of 7%**. The subsidy shall be subject to a cumulative ceiling of **Rs.5 crore for MSMEs** (maximum RS.1 crore per annum) and **Rs.10 crore for Large, Mega and Ultra-Mega Units** (maximum Rs.2 crore per annum).

Eligibility shall be restricted to (i) units generating direct employment for at least **100 workers** with an **Employment Factor of 20X or more**, or (ii) units fully owned by **Women Entrepreneurs, SC/ST Entrepreneurs, or Persons with Disabilities**, employing a minimum of **50% of their workforce** from women, SC/ST individuals, or persons with disabilities.

- 6.1.3 Incentives for Incremental Investment** – Existing eligible Gems and Jewellery units undertaking **expansion, modernization, or diversification** shall be entitled to incentives on the **incremental fixed capital investment (FCI)** made, subject to the minimum qualifying thresholds for investment and employment as prescribed under this policy.

Eligibility shall be established where the additional FCI satisfies the following conditions:

- a) Results in at least a **25% increase in the Unit's existing gross FCI, or a 25% enhancement in installed capacity; and**
- b) Generates a minimum of **25% additional employment** in the non-supervisory category.

The nature and quantum of incentives shall be commensurate with the incremental investment and employment generated and shall be subject to the approval of the competent authority.

- 6.1.4 Stamp Duty** – New and expansion units in parks (Including Indian Jewellery Park) or clusters will be exempt up to **100%** of the payment of stamp duty during the investment period for acquiring land (including assignment of lease rights and sale certificate) and for term loan purposes.

- 6.1.5 Electricity Duty Exemption** – All eligible units inside the Park (Including Indian Jewellery Park), Special Economic Zones (SEZ) and **100% export-oriented units** will be exempted from payment of electricity duty for **10 years**. Necessary notification under the provisions of the Electricity Duty Act 1958 will be issued separately by the Energy Department.

- 6.1.6 Power Tariff Subsidy** – Units located in Zone I and Zone II within notified parks or clusters shall be eligible for a power tariff subsidy of Rs.1 per kWh and Rs.2 per kWh, respectively, for a period of three years from the date of commencement of operations, applicable on energy consumed or paid for during the period. The subsidy will be claimable against paid electricity bills and shall not overlap with any other power-tariff subsidy for the same consumption.

- 6.1.7 Cluster Development** – **75% grant-in-aid** for the development of up to **20 clusters** (4 clusters per year, with a maximum of 4 clusters per region), capped at a maximum of **Rs. 10 Crore** per cluster.

6.1.8 EPF Contribution - The Government shall reimburse **50%** of EPF contributions for new employees in eligible units, subject to a continuous employment of **3 years**. The incentive shall be available for up to 200 employees per unit or 50% of the total workforce, whichever is lower, and shall be limited to a maximum of 100 units per year during the policy period.

6.1.9 Certification and Testing - **50%** subsidy for setting up to 5 NABL-accredited (National Accreditation Board for Testing and Calibration Laboratories) labs, capped at a maximum of **Rs. 50 Lakh** per lab. These labs must comply with GJEPC standards to ensure globally recognized testing and certification for gems and jewellery.

6.1.10 Skill Development Assistance – To enhance skill development and global expertise in Maharashtra's Gems and Jewellery sector, the state will offer a **50%** subsidy on course fees, up to **Rs. 1 Lakh** (whichever is less) per candidate, for professionals enrolling in world-renowned institutions such as the Gübelin Academy, Gemmological Institute of America (GIA), HRD Antwerp, and other leading academies specializing in gemmology, jewellery design, and advanced manufacturing. This one-time assistance will be limited to **500** candidates during the policy period.

6.1.11 In-Situ Skilling - Units conducting in-house internship or apprenticeship programs for artisans will receive **20%** reimbursement of training costs, capped at **Rs. 20,000** per candidate for up to **300** candidates upon successful completion of training during the policy period.

6.1.12 Design Studios – Eligible jewellery design studios in Maharashtra can avail a **Rs. 10 Lakh** grant or **50%** costs, including software cost (whichever is lower) for purchasing licensed design, CAD, and prototyping software, enhancing innovation and digital design capabilities for up to **36** studios.

6.1.13 Participation in Fairs – The State shall actively promote and facilitate eligible MSMEs and recognized Gems and Jewellery industry associations to participate in national and international industry summits, workshops, exhibitions, and networking events. These platforms aim to enable knowledge sharing, foster strategic collaborations, and strengthen linkages between global and domestic enterprises.

To encourage participation, the State shall provide financial assistance of up to **50% of eligible expenses**, subject to the following caps:

- Domestic events: Rs. 1 Lakh per unit
- International events: Rs. 3 Lakh per unit

Eligible expenses include participation fees, stall rent, registration charges, promotional materials for brand development, digital campaigns, e-commerce listings, and packaging design. Incentives shall be admissible up to a **maximum of two times per unit** during the policy period.

For Gems and Jewellery associations, participation in international trade fairs under the Maharashtra Pavilion shall be reimbursed at **50% of total stall rent**, up to **Rs. 5 Lakh annually**, provided at least five units participate collectively.

The State shall also provide financial assistance to associations for **organizing events within Maharashtra**:

- National seminars/exhibitions: up to Rs. 10 Lakh
- International seminars/exhibitions: up to Rs. 20 Lakh

Export-oriented clusters shall be identified and supported under focused export promotion programs in collaboration with Gem and Jewellery Export Promotion Council (GJEPC), and Indian missions abroad. A **maximum of 5 domestic and 5 international export promotion events** shall be facilitated annually for the policy period under this pillar.

6.1.14 Green Energy - All units inside park or cluster will be eligible for green energy reimbursement of **25%**, up to **50 Lakh** for setting up solar and / or other renewable energy system.

6.1.15 Incentives Under Export Promotion Policy – Eligible units can avail incentives under the export promotion policy, provided that the eligible unit must be situated within the state of Maharashtra.

6.1.16 Internship & Apprenticeship Programme –The policy will facilitate this benefit under the Chief Minister's Yuva Karya Prashikshan Yojana (CMYKPY).

6.1.17 Branding, Designing, Packaging & Marketing – A one-time **50%** reimbursement of expenses, up to **Rs. 5 Lakh**, for branding, designing, packaging and marketing during the policy period for units with not more than **100** employees for a maximum of **100** companies per year.

6.1.18 Special Category Incentives

Inclusive Entrepreneurship Subsidy	<p>Additional 5% capital subsidy for Units fully owned by Women Entrepreneurs employing a minimum of 50% of their total workforce from women.</p> <p>Additional 5% capital subsidy for Units fully owned by SC/ST Entrepreneurs, or Persons with Disabilities, employing a minimum of 50% of their total workforce from SC/ST individuals, or persons with disabilities.</p>
Differently-abled persons(PwDs) Employment Subsidy	<p>Gems and Jewellery units that employ a workforce comprising at least 25% persons with disabilities will be eligible for an additional 5% capital subsidy.</p> <p><i>Note: Units already benefiting from the Inclusive Entrepreneurship Subsidy are not eligible for this incentive.</i></p> <p>A 100% reimbursement of skill development expenses will be provided, up to Rs. 50,000 per employee, for training conducted within three months of the employee's joining date.</p>

In any case, under all policies, the total incentive admissible to the eligible unit, will not exceed 120% of the eligible FCI

An allocation of 1% of the overall policy budget, or up to Rs. 10 crore per annum (whichever is lower), shall be earmarked towards policy promotion, public outreach, capacity building, investment promotion, impact monitoring, administrative expenses, and for the operation of the Project Management Unit (PMU).

6.2 Non-Fiscal Incentives

6.2.1 Single Window Clearance (MAITRI) - GoM will facilitate permission and incentives through Single window investor facilitation cell “MAITRI”. The facilities under Ease of Doing Business (EoDB) will ensure seamless establishment and operations of Gems and Jewellery for G2B and B2B platforms.

6.2.2 24x7 Operations – Eligible units under the policy shall be permitted to operate 24x7 while ensuring adherence to safety norms as prescribed by the Labour Department and other relevant authorities.

6.2.3 Pre-Approved Clearance for Plug-and-Play Facilities - MSMEs allotted in Plug-and-Play Facilities (Flatted Galas) will have pre-approved clearances for the following:

- Building Plan Approvals
- Water supply connection
- Electricity connection

6.2.4 Power Supply - The state shall exempt units from state's statutory power cuts & will be given continuous power supply 24x7x365.

6.2.5 Open Access - The state shall allow units to get power through open access. In MIDC areas, MIDC will be the power distribution agency to all units.

6.2.6 Continuous Water Supply - For units in area of any Industrial Area Development Authority such as MIDC, it will ensure 24x7 uninterrupted water supply to the units. To the extent possible, units will recycle the water to minimize their water requirements.

6.2.7 Mixed Use Development and Additional FSI for Parks – For Gems and Jewellery Parks additional FSI and Mixed-Use Development permissions will be provided in line with the Maharashtra IT & ITeS Policy 2023.

7. Institutional Framework

To monitor the growth of the Gems and Jewellery sector in the state and smooth implementation of the Maharashtra Gems & Jewellery Policy 2025, an institutional mechanism will be created that will follow the roles and responsibilities associated with the policy.

The High Power Committee and the Cabinet Sub-Committee shall have the composition and mandate as per the provisions of the prevailing Maharashtra Industrial Policy.

A Policy Monitoring Unit (PMU) shall be constituted under the chairmanship of Development Commissioner (Industries), to implement and monitor the progress of implementation of the Gems and Jewellery policy. The PMU shall also assist the Monitoring and Review committee headed by Secretary (Industries), Government of Maharashtra, on related issues. The decisions taken by the Committee shall be implemented only after the approval of the Government at appropriate level.

8. Convergence of Other Policies and Programmes of Central and State Government

The total incentives granted under this policy shall be limited to a maximum of 120% of the eligible FCI. Additionally, to avoid duplication of benefits, incentives of a similar nature or category from any other sector-specific or industrial policy shall not be combined or claimed simultaneously with the incentives provided under this policy.

Sr. No.	Scheme/ Policy Name	Department	Details under the Policy/ Scheme
1.	Chief Minister's Employment Generation Programme (CMEGP)	Directorate of Industries	Financial assistance to self-employed individuals, micro, small and medium enterprises to encourage job creation and entrepreneurship by offering credit-linked subsidies.
2.	PM Vishwakarma Scheme	Ministry of Micro, Small and Medium	Support to artisans through access to collateral-free credit, skill training,

		Enterprises (MoMSME)	modern tools, incentives for digital transactions and market linkages.
3.	RAMP Scheme (Raising & Accelerating MSME Performance)	Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises (MoMSME)	Provide comprehensive assistance and resources to MSMEs, enabling them to improve their operational efficiency, expand their market reach, and enhance overall competitiveness.
4.	International Cooperation Scheme	Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises (MoMSME)	Aim to capacity build MSMEs for entering the export market by facilitating their participation in international exhibitions/fairs/conferences/seminars/buyer-seller meets abroad as well as providing them with actionable market-intelligence and reimbursement of various costs involved in export of goods and services.
5.	Micro & Small Enterprises-Cluster Development Programme (MSE-CDP)	Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises (MoMSME)	To enhance the productivity and competitiveness of Micro and Small Enterprises (MSEs) for their holistic development adopting cluster approach.
6.	Maharashtra State Industrial-Cluster Development Programme (MSI-CDP)	Industry, Energy & Labour Department	To promote the growth and competitiveness of industrial clusters, particularly in underdeveloped regions.
7.	Mukhyamantri Yuva Karya Prashikshan Yojana (CMYKPY)	Department of Skills, Employment, Entrepreneurship & Innovation	To enhance the employability of unemployed youth by providing internships.

Annexure

Indicative List of Activities Included in Gems & Jewellery Clusters

(A) Infrastructure

- Bonded warehouse
- Inspection centre
- Testing laboratories
- Design factory (Computer-Aided Design) and CAM (Computer-Aided Manufacturing)
- Gemmological labs
- Drainage and pollution control facilities
- Raw material storehouse
- Recovery unit
- Creative gem labs

(B) Business & Commercial Facilities

- International banking facilities
- Safe deposit vaults
- Commercial showrooms

(C) Common Facilities & Other Related Activities

- Office
- Conference hall / exhibition hall
- Tourist zone
- Hotels
- Hospitals
- Dormitories
- Day care facility
- Housing

Abbreviations

Abbreviation	Full Form
AI	Artificial Intelligence
AIF	Alternate Investment Fund
AR	Augmented Reality
B2B	Business-to-Business
B2B	Business to Business
B2C	Business-to-Consumer
BDB	Bharat Diamond Bourse
BKC	Bandra Kurla Complex
CAD	Computer-Aided Design
CAM	Computer-Aided Manufacturing
CFC	Common Facility Centre
CMEGP	Chief Minister's Employment Generation Programme
CMYKPY	Chief Minister's Yuva Karya Prashikshan Yojana
DCPR	Development Control and Promotion Regulations
DCR	Development Control Regulation
DDA	Diamond Dollar Account
EoDB	Ease of Doing Business
EPF	Employees' Provident Fund
FCI	Fixed Capital Investment
FDI	Foreign Direct Investment
FSI	Floor Space Index
G2B	Government to Business
GIA	Gemmological Institute of America
GJEPC	Gem & Jewellery Export Promotion Council
GoM	Government of Maharashtra
GVA	Gross Value Added
HRD	Hoge Raad voor Diamant (Diamond High Council), Antwerp
IDTC	India Diamond Trading Centre
IEM	Industrial / Entrepreneur's Memorandum
IIGJ	Indian Institute of Gems & Jewellery
IIP	Indian Institute of Packaging
IJPM	India Jewellery Park Mumbai
IoT	Internet of Things
IPS	Industrial Promotion Subsidy
IS	Indian Standards
IS 15820:2009	Indian Standard 15820:2009
IT	Information Technology
JVs	Joint Ventures
KP	Kimberley Process
LLP	Limited Liability Partnership
MAITRI	Maharashtra Industry, Trade and Investment Facilitation Cell
MGGCS	Maharashtra Gemstone Grading and Certification System
MIDC	Maharashtra Industrial Development Corporation
MoMSME	Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises
MOOWR	Manufacture and Other Operations in Warehouse
MSE-CDP	Micro & Small Enterprises - Cluster Development Programme
MSME	Micro, Small, and Medium Enterprises

NABL	National Accreditation Board for Testing and Calibration Laboratories
NDZ	No Development Zone
PPP	Public Private Partnership
PS	Principal Secretary
R&D	Research and Development
RAMP	Raising and Accelerating MSME Performance
SEEPZ	Santacruz Electronics Export Processing Zone
SEZ	Special Economic Zone
SGST	State Goods and Services Tax
SNZ	Special Notified Zone